

Fran Zwitter

K PREDZGODOVINI MEST IN MEŠČANSTVA NA STAROKARANTANSKIH TLEH

Ko sem delal na svoji disertaciji Starejša kranjska mesta in meščanstvo in mi je pri tem z dragocenimi nasveti pomagal in mi žrtvoval mnogo časa prof. dr. M. Kos in ko sem pisal svojo razpravo Razvoj ljubljanskega teritorija,¹ sem imel pri študiranju obsežne literature o postanku srednjeveških mest in meščanstva vtis, da je vsa ta literatura obravnavala in pojasnila le nekaj posameznih aspektov, ne pa glavnega problema. Šele pozneje sem dobil zlasti pri študiranju tez belgijskega historika H. Pirenna² vtis, da raziskavanje začenja prodirati v osrčje vsega problema. V kratkem članku Problemi zgodovine slovenskih mest³ sem zavzel stališče do raznih teorij o postanku mest in opozoril na pomen te problematike za vprašanja zgodovine mest na slovenskem ozemlju tudi s pritegnitvijo nekaterih virov. Na isti problem sem se vrnil, ko sem pisal poglavje o mestih na Slovenskem v srednjem veku za prvo knjigo Zgodovine narodov Jugoslavije, ki je zdaj v tisku in bo izšla v srbski, hrvatski in slovenski izdaji. Jasno pa je, da sem mogel v obeh zadnjih publikacijah le kratko zavzeti stališče oziroma dati kratko sintezo, nisem pa mogel niti podrobneje argumentirati svojega mnenja niti izčrpnije polemizirati z ostalo literaturo, ki v glavnem slej ko prej hodi po starih poteh. Da izpolnim to vrzel, naj se tu še enkrat vrnem na ta problem. V tej razpravi morem govoriti v glavnem le o činiteljih, ki predstavljajo kvečjemu oporišča za kasnejši razvoj meščanskih naselij, medtem ko bi bilo napačno gledati v njih prvotne oblike mest. Upam pa, da mi bo v kratkem mogoče v drugi razpravi pozitivno pokazati, kdaj in kje moremo že resnično govoriti o meščanskih naselbinah in meščanstvu v pravem smislu besede.

Jasno je, da se moram pri tem omejiti na nekatera glavna vprašanja in da ne morem razpravljati na. pr. o razvoju posameznih mestnih naselij in tudi ne ponavljati vseh ugotovitev dosedanjih raziskavanj. V geografskem oziru se omejujem približno na ozemlje nekdanje Karantanije in zajemam kasnejšo Koroško, Štajersko in Kranjsko in tudi Gorico, čeprav upoštevam morda bolj južne, slovenske predele,

¹ Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Lj. 1929; Razvoj ljubljanskega teritorija, Geografski vestnik V/VI, Lj. 1930.

² Prim. zlasti H. P i r e n n e, Les villes du Moyen âge, Bruxelles 1927.

³ Jugoslovenski istoriski časopis III, 1937, str. 236—47, zlasti str. 239—45.

izvzemam pa Trst in druga mesta v stari Istri, kjer moremo govoriti o neki kontinuiteti iz rimske oziroma zgodnesrednjeveške dobe. Gre mi torej v bistvu za ozemlje prvotne slovenske kolonizacije. Prepričal sem se, da so te pokrajine tudi v dobi do 13. stoletja zelo povezane med seboj in da izčrpnější viri za eno pokrajino pojasnjujejo bolj skope vire za drugo, tako da je tak okvir mogoč in upravičen. Na drugi strani pri istrskih mestih že izhodišče razvoja ni podobno srednjeveškim mestom, saj ta mesta že v rimski dobi niso izrazito neagrarne naselbine obrtnikov in trgovcev, beseda *civis* pomeni državljan in ne meščan, mesto se v upravnem oziru ne razlikuje od okolice, ampak tvori središče zanjo; v zgodnjem srednjem veku se pa nato naturalno gospodarstvo še okrepi in uprava se fevdalizira; šele gospodarski dvig, ki je privedel nato v 12. stoletju do komunalnega gibanja, predstavlja analogijo procesu postanka mest in meščanstva v kontinentalnih pokrajinah.⁴ Vendar pa pri teh mestih obstoji kontinuiteta naselja ter vsaj v nekem smislu kontinuiteta razvoja gospodarstva in uprave. Zato je njihova problematika svojevrstna in jih ne obravnavam v tej razpravi.

Ta geografski okvir omogoča enotnejši odgovor na vprašanje o kontinuiteti rimskih mest. Potrebno je seveda razlikovati med raznimi aspekti tega problema. Tu ne more biti moja naloga dokazovati, kako se v zgodnjem srednjem veku ohranijo smeri večine rimskih cest in kako je ta kontinuiteta komunikacij važna tudi za nastanek nekaterih srednjeveških mest. Prav tako samo opozarjam na dejstvo, da so se Slovenci naselili predvsem na že prej naseljenem ozemlju in tako tudi v širšem in ožjem okolišu nekdanjih rimskih mest. V nekaj primerih je ta naslonitev tako tesna, da smemo govoriti o večji ali manjši kontinuiteti rimskega oziroma predslovanskega in pa slovenskega naselja; od kasnejših mest pride tu v poštev predvsem Ptuj, nadalje Beljak in Kranj in v nekem smislu tudi Stari trg na mestu antične postaje Colatio, od koder se je morda že pred 1180 tržišče premestilo v bližnji Slovenj Gradec.⁵ Tu nas pa ne zanima vprašanje kontinuitete rimskih mestnih naselbin v celoti, ampak le ožje vprašanje, ali se je v srednji vek ohranilo kako rimsko mestno naselje, ki bi imelo po svojem prebivalstvu neagraren, obrtniško-trgovski značaj — kakor je znano, takega značaja niso imela vsa mesta niti

⁴ Prim. za ta mesta B. Benussi, *Nel medio evo, Atti e memorie della Società istriana di storia patria* X—XIII, 1894—97, in *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, 1924, potem G. de Vergottini, *Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il medio evo*, I—II, 1924—25, za Trst posebej F. Cusin, *Appunti alla storia di Trieste*, 1930, ter povzetek glavnih dejstev v mojem tekstu v *Zgodovini narodov Jugoslavije*.

⁵ Za vprašanje kontinuitete naselitve sploh prim. M. Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije*, Lj. 1933, str. 32 sl., 198—99, in njegove monografije k problemu kolonizacije slovenske zemlje, zlasti *Slovenska naselitev na Koroškem*, *Geografski Vestnik* VIII, 1932, *Slovenska naselitev na Koroškem*, *Koroški zbornik*, Lj. 1946, potem *Stari trg in sorodna krajevna imena*, *Geografski vestnik* V/VI, 1930, in v teh publikacijah navedeno literaturo; za Beljak posebej G. Moro, *Geschichte der Stadt Villach*, V. 1940, za Kranj posebej J. Zonta, *Zgodovina mesta Kranja*, Lj. 1939.

v rimski dobi — in ali se je to mesto v pravnem pogledu kaj razlikovalo od svoje okolice. Tu pa se moramo vprašati najprej, kaj pomeni v srednjeveških zgodovinskih virih za naše kraje do 12. stoletja beseda *civitas*, glavni terminus za mesto v rimski dobi.

Conversio Bagoariorum et Carantanorum iz 9. stoletja uporablja za karantansko ozemlje izraz *civitas* na eni strani, ko govori o tem, da so Modest in njegovi učenci posvetili cerkev »in Liburnia civitate«, t. j. v St. Peter im Holz na Lurnfeldu na zgornjem Koroškem, na drugi strani pa pri pripovedovanju o graditvi cerkve »infra civitatem Privinae«, t. j. pod Blatenskim kostelom.⁶ V prvem primeru pomeni izraz razvaline antičnega mesta Teurnia ali Tiburnia, v drugem primeru novo zgrajeni grad Pribine, ki ga isti vir na drugih mestih označuje kot munimen. Če preidemo na srednjeveške listine, naš glavni vir, srečujemo v njih *civitas* Carantana najprej v falzificirani listini iz leta 890, ponarejeni v 10. stoletju na podlagi zdaj izgubljene pristne listine iz 9. stoletja, nato pa v pristnih listinah od 927, 977 in dalje v potrdilnih listinah 10., 11. in 12. stoletja.⁷ Znano je, da gre tu za Krnski grad, torej v srednjem veku nastali grad in ne mesto (slovenski tekst v Gradivu označuje Krnski grad in druge *civitates* kot mesta), saj ta grad ni nastal niti na mestu kake rimske *civitas*⁸ niti se pri njem ni razvilo kako srednjeveško mesto. Iz listin salzburške tradicije, v glavnem istih kakor za *civitas* Carantana, in sicer najprej iz falzifikata k letu 890 in nato iz pristnih listin 10. in 11. stoletja črpamo tudi omembe *civitas* Ziup na mestu antične Solve, 2½ km jugovzhodno od Lipnice (Leibnitz).⁹ Pri tem pa gre za antične razvaline, ki niso bile več naseljene.¹⁰ Bliznja Lipnica (Leibnitz) se pa v že citirani listini od 970 ne imenuje *civitas*, kakor mislijo nekateri,¹¹ ampak *locus*,¹² ker daje pasus »iuxta

⁶ Milko Kos, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 11, hist. odsek 3, Lj. 1936, str. 131, 137 ter lokalizacija prav tam str. 45, 77–78, a za poznejša raziskavanja o imenu in lokalizaciji Blatenskega kostela prim. M. Kos v ZČ V, 1951, str. 364–66.

⁷ Listina k 890, Gradivo II, 226, št. 296, Jaksch, Monumenta historica ducatus Carinthiae (= Jaksch, MC) III, 24, št. 62; od 927 Gradivo II, 282, št. 369, Jaksch, MC III, 35, št. 90; od 977 Gradivo II, 356, št. 460, Jaksch MC III, 60, št. 147; od 982 Gradivo II, 368, št. 473, Jaksch, MC III, 65, št. 154; od 984 Gradivo II, 378, št. 482, Jaksch, MC III, 67, št. 159; od 1051 Gradivo III, 114, št. 179, Jaksch, MC III, 125, št. 304; od 1057 Gradivo III, 124, št. 197, Jaksch, MC III, 129, št. 317; od 1178 Gradivo IV, 310, št. 610, Jaksch, MC III, 471, št. 1244; od 1199 Gradivo IV, 463, št. 913, Jaksch, MC III, 580, št. 1487.

⁸ Na to opozarja pravilno H. Braumüller, *Geschichte Kärntens*, Kl. 1949, str. 170.

⁹ Listina k 890 Gradivo II, 225, št. 296, Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark (= Zahn, UB) I, 13, št. 9; od 970 Gradivo II, 332, št. 436, Zahn, UB I, 30, št. 25; od 977 Gradivo II, 355, št. 460, Zahn, UB I, 33, št. 27; od 982 Gradivo II, 367, št. 473, Zahn, UB I, 37, št. 30; od 984 Gradivo II, 377, št. 482, Zahn, UB I, 38, št. 31; od 1051 Zahn, UB I, 68, št. 59; od 1057 Zahn, UB I, 73, št. 64.

¹⁰ H. Pirchegger, *Geschichte der Steiermark* I, Gotha 1920, str. 380.

¹¹ »in zraven mesta Lipnice«, Gradivo II, 332, št. 436; A. Luschn-Ebengreuth, *Österreichische Reichsgeschichte des Mittelalters*², Bamberg 1914, str. 345.

¹² H. Pirchegger, n. o. m., str. 380.

situm locum ciuitatis Lipnizza vocatum« smisel le, če ga razumerao kot »iuxta situm civitatis locum Lipnizza vocatum«. H. Pirchegger domneva, da je stara Lipnica stala v neposredni bližini sedanje na kraju, ki se imenuje Altenmarkt in »da je nadškofija prenesla tržno pravo antične Solva najprej sem«, kar dobesedno nima nikakega smisla, saj je med dobo antične Solva in med dobo salzburske posesti (morda pred 860, najkasneje 970) minulo nekaj stoletij, ampak je mogoče to trditev pač razumeti le tako, da se je v bližini antične Solve razvilo tržišče Slovanov ali pa da je tako tržišče ustanovil Salzburg, kar pa seveda ni nikako nadaljevanje prava antične Solve. Kakor tu je tudi pri že omenjenem Starem trgu pri Slovenjem Gradcu mogoče govoriti le o slovanskem tržišču na mestu antične postaje Colatio. Celje se v srednjem veku nikdar ne imenuje civitas in se šele 1322 omenja kot trg. Tako nam od vseh štajerskih krajev, ki jih H. Pirchegger omenja na mestu nekdanjih rimskih krajev, ostane le še edino naselje na starih karantanskih tleh, ki se je zanj resno postavila teza o nekaki kontinuiteti rimske civitas, Ptuj.

Za »civitas« Ptuj v srednjem veku je prvi vir že omenjena listina od 890, ki je po sedanjem mnenju sicer falzifikat iz let med 970 in 977, ki je pa sestavljena na podlagi danes izgubljene pristne listine iz 9. stoletja, ki je že vsebovala vse tu za nas v poštev prihajajoče podatke. Po tej listini potrjuje kralj Arnulf salzburskemu nadškofu cerkev v Ptuj u desetino in dva dela »mesta« »cum bannis, theloneis et ponte«, kar so že vse podelili tej nadškofiji njegovi predniki, zraven pa ji še sam dodaja tretji del »mesta«, ki je bil prej last Karantanca, pa ga je ta izgubil zaradi veleizdaje, z izjemo onih stvari, ki jih pušča ženi tega Karantanca zaradi njene zveste službe, in sicer v gornjem »mestu« v vzhodnem delu mesta »curtilem locum«, kjer se je začela graditi nova cerkev, in v dolnjem »mestu« v zahodnem delu »mesta« »curtilia loca«, ki jih je imel prej ta Karantanec.¹³ Po Pircheggerjevem mnenju je bil Karantanec Kocelj, čemur se pridružuje tudi Lj. Hauptmann, opozarjajoč, da ta razlaga osvetljuje na eni strani Kocljevo katastrofo, na drugi strani pa dokazuje tudi, da je imel falzifikator 10. stoletja pred seboj pristno listino iz 9. stoletja s temi podatki, ker bi izmišljanje takih podatkov za salzbursko cerkev ne imelo nikakega smisla.¹⁴ To mesto je prešlo nato s popolnoma nebistvenimi stilističnimi spremembami, ki na vsebini ničesar ne menjajo, v pristno listino od 977 in nato

¹³ »... ad Pettouiam aeccliesiam cum decima et duas partes civitatis cum bannis, theloneis et ponte, quae ab antecessoribus nostris illo tradita fuerunt, et ex parte nostra addimus terciam partem civitatis que proprietates Carantani fuit illique diiudicatum est, eo quia reus magestatis nostrae criminatus est constare, exceptis subnotatis rebus quas uxori illius propter fidele servitium concessimus, id est in superiori civitate in orientali parte civitatis ipsius curtilem locum, ubi nova aeccliesia incepta est, atque in inferiori civitate in occidentali parte civitatis ipsius illa curtilia loca que in potestate tunc habuit...« Gradivo II, 224, št. 296; Zah n, UB I, 13, št. 9; Jaksch, MC III, 24, št. 62.

¹⁴ Urkundenbuch des Herzogtumes Steiermark, Ergänzungsheft zu den Bänden I bis III, bearbeitet von Hans Pirchegger und Otto Dungen, Graz 1949, str. 50; ocena Lj. Hauptmanna v ZČ IV, 1950, str. 246—47.

v druge listine 10. in 11. stoletja.¹⁵ Šele v potrditvah salzburške posesti iz druge polovice 12. stoletja se ne omenja več Karantanec in posest njegove žene in Salzburgu se potrjuje posest vsega Ptuja (»ad Pettowe ecclesiam cum decima et totam civitatem cum bannis, theloneis et ponte et omnibus ad locum illum pertinentibus«).¹⁶

H. Pirchegger v svoji študiji o srednjeveškem Ptujju najprej postavlja tezo, da je antični Poetovio ohranil svojo eksistenco, čeprav so se obdržali le skromni ostanki njegovega nekdanjega razcveta, in da je predstavljal trgovsko središče za Slovence.¹⁷ Pristno listino 9. stoletja, ki je tvorila podlago za falzifikat k letu 890, pa razlaga v tem smislu, da je Arnulf tedaj potrdil salzburški cerkvi v Ptujju cerkev z desetino in dva dela mesta »mit dem Gerichtsbanne, dem Zoll und der Brücke«, opozarja na pomen mostu za promet in na to, da je Ptuj edino štajersko naselje, ki se v listinah karolinške dobe imenuje mesto.¹⁸ V drugem delu iste razprave se vprašuje, če je bilo Ptujju mestno pravo podeljeno n. pr. v VIII. ali IX. stoletju ali se je pa ohranilo celo iz antike, kar se mu zdi bolj verjetno.¹⁹ Ob poročilu iz 15. stoletja, da je bilo zgrajeno mestno obzidje malo pred letom 1251, izraža H. Pirchegger mnenje, da je bilo obzidje tedaj le obnovljeno, ker pojem civitas = mesto predpostavlja obzidje.²⁰ — V svoji Zgodovini Štajerske ponavlja H. Pirchegger, da je imel Salzburg v Ptujju cerkev z desetinsko pravico, »den Königsbann, den Marktzoll (theloneum) und die Brücke«, da se Ptuj imenuje civitas in da je bil pač vedno tržišče, vendar pa omenja, da je bilo mesto malo pred 1251 obzidano, prej je imelo le jarek in plot.²¹ Glavni znak trške naselbine so mu tedenski sejmi in višje privilegirani letni sejmi, ki so pod posebno zaščito trškega gospoda, v začetku kralja, in je za njihovo kršitev po Königsbann-u globa 60 šilingov, kakor n. pr. Ptuj leta 977.²² Pač le na Ptuj se nanaša Pircheggerjeva trditev, da so se smatrala vsa rimska mesta zaradi svojih zidanih hiš za gradove in da se je označevalo pravo, ki se je razvilo v njih, kot »Burgrecht«, mir, ki je vladal v njih »bei Königsbann«, pa kot »Burgfriede«.²³

¹⁵ Listina od 977 Gradivo II, 355, št. 460, Z a h n, UB I, 32—33, št. 27, J a k s c h, MC III, 59—60, št. 147; od 982 Gradivo II, 366—67, št. 473, Z a h n, UB I, 36—37, št. 31, J a k s c h, MC III, 65, št. 154; od 984 Gradivo II, 377, št. 482, Z a h n, UB I, 37—38, št. 31, J a k s c h, MC III, 67, št. 159; od 1051 Gradivo III, 113—14, št. 179, Z a h n, UB I, 67, št. 59, J a k s c h, MC III, 125, št. 304; od 1057 Gradivo III, 123, št. 197, Z a h n, UB I, 73, št. 64, J a k s c h, MC III, 129, št. 317.

¹⁶ Listina od 1178 Gradivo IV, 310, št. 610, J a k s c h, MC III, 471, št. 1244; od 1199 Gradivo IV, 463, št. 913, J a k s c h, MC III, 580, št. 1487.

¹⁷ H. Pirchegger, Die Geschichte Pettaus im Mittelalter I, Jahresbericht d. Gymnasiums Pettau 1902/3, str. 9.

¹⁸ Prav tam, str. 12.

¹⁹ Prav tam II, Jahresbericht d. Gymnasiums Pettau 1903/4, str. 28.

²⁰ Prav tam I., n. o. m., str. 15.

²¹ H. Pirchegger, Geschichte der Steiermark I, Gotha 1920, str. 380—381

²² Prav tam, str. 396.

²³ Prav tam, str. 396—7; vsa tu citirana mesta se nahajajo tudi v drugi izdaji iste knjige Geschichte der Steiermark bis 1282, Graz-Wien-Leipzig 1936.

Pritrditi je treba Pircheggerjevemu mnenju, da pri Ptujju obstoji v znatni meri kontinuiteta med rimsko in srednjeveško naselbino, čeprav arheologi ne soglašajo popolnoma v svojih mnenjih o obsegu rimskega Poetovio,²⁴ saj so poznejša arheološka izkopavanja odkrila v veliki meri kontinuiteto od prazgodovinske preko rimske do slovan-ske in poznosrednjeveške dobe. Ne more biti dvoma o tem, da je Ptuj že v 9. stoletju važno cerkveno središče. Iz mesta »cum bannis, theloneis et ponte« je treba vsekakor sklepati, da je imel Salzburg v Ptujju že v 9. stoletju most, morda tudi mostnino; theloneum pomeni po Pircheggerju dajatev ob sejmi (Marktzoll), medtem ko trdi Rietschel, da more pomeniti vsako dajatev od prometa (Verkehrsabgabe), torej tudi mostnino ali mitnino;²⁵ vendar pa mislim, da bo iz poznejših izvajanj jasno, da ima Pirchegger v tem primeru prav, ker so se v Ptujju tedaj že vršili sejmi, pač ne tedenski, zato pa letni sejmi. Izraz »cum bannis«, ki ga listina uporablja v razliki od drugih listin v pluralu, pomeni pač na eni strani pravico do sodstva (Gerichtsbann), na drugi pa tudi sejmsko pravo (Marktbann). V Ptujju se je torej trgovalo od 9. stoletja dalje in verjetna je tudi Pircheggerjeva domneva, da so tam Slovenci trgovali tudi že prej. Ni pa mogoče pritrditi Pircheggerjevim trditvam, da bi bil Ptuj že tedaj obzidan in da bi imela ptujjska civitas kak poseben pravni položaj. Elaborat pod naslovom »Anfangk der stift des klosters von den von Pettaw« v rokopisu cod. 141 dunajskega Staatsarchiva, ki je bil sicer napisan v 15. stoletju, a predstavlja — kakor je razvidno iz njegove vsebine — le prepis originalnega rokopisa nastalega v ptujjskem dominikanskem samostanu okrog leta 1272, govori namreč popolnoma jasno o tem, da je bilo šele pred letom 1251 ptujjsko mesto obdano z obzidjem in da so hoteli nekateri meščani pustiti leta 1230 ustanovljeni dominikanski samostan izven obzidja, kar se je pa samostanu vendar posrečilo preprečiti, in o tem, da je od nekega ptujjskega meščana samostan dobil zemljišča, ki so bila pozneje ločena od samostana po mestnem obzidju.²⁶ V Ptujju je bil morda že prej kak jarek ali plot, a vse to nič ne spremeni na dejstvu, da je bilo mesto obzidano šele sredi 13. stoletja, da se je šele tedaj odločilo, kje bo teklo obzidje in da torej Ptuj prej predstavlja odprto, neobzidano civitas. — Še manj je mogoče pritrditi Pircheggerjevemu mnenju, da bi imel Ptuj

²⁴ Prim. razna mnenja v tem pogledu, omenjena v razpravi Fr. Baša, *Historično-geografski razvoj Ptujja*, ČZN XXVIII, 1933, str. 83—113.

²⁵ S. Rietschel, *Markt u. Stadt in ihrem rechtlichen Verhältnis. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Stadtverfassung*, Leipzig 1897, str. 21—22.

²⁶ J. Zahn, *Über die Anfänge und den älteren Besitz des Dominicanerklosters zu Pettau. Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen* 16, 1879, str. 3—24, posebej str. 6, 12—13 in ponatis za nas tu važnih mest str. 8: Item dominus Hertnidus eiusdem matrone filius ordinavit quod Domus fratrum circumdata est muro ciuitatis, qui cum ciuitas muro cingeretur, quidam de ciuibz volebant excludere claustrum, sed per ipsius ordinationem et instantiam non est factum... Prefatus autem dominus Hert. obiit anno Cristi 1251, 4 nonas Septembris... Similiter dominus Hilprandus ciuis Bethouiensis in quotidianis elemosinis fratribz multa bona fecit, et quasdam areas eis emit qui (!) fuerunt quandoque pars orti, sed postea per murum ciuitatis a nostra area sunt secluse... Et iste similiter obiit anno Domini 1230, in die Michaelis...

v 9. stoletju ali celo ohranil iz rimske dobe kako mestno pravo in da bi se v njem za to, ker se je kot rimsko mesto smatralo za grad, razvilo kako posebno pravo (Burgrecht) ali kak poseben mir (Burgfriede). Tak Burgfriede z globo 60 šilingov za kršitev obstoji po Rietschelu prvotno le pri publicae civitates (kraljevskih gradovih) in je pač malo verjetno, da bi veljal za Ptuj.²⁷ Viru o Ptuj samem vedo povedati le o salzburskem delu Ptuja in pa o onem delu, ki je pripadal Koclju ozir. je ostal njegovi ženi, ničesar pa o kakih svobodnikih ali sploh prebivalcih s posebnim pravnim položajem, kot posebna poslopja se razen cerkva omenjajo le curtilia loca, kar morejo biti le posesti zemljiških gospodov. Proti takemu pojmovanju govore pa tudi analogije drugod.

Iz dosedanjih izvajanj je razvidno, da predstavlja na karantanskih tleh v teh stoletjih civitas bodisi razvaline rimskega mesta ali pa srednjeveški grad. Pri Ptuj je bilo razlog za tako označevanje pač dejstvo, da so bile tam rimske razvaline, razen tega so pa nekatere rimske zidane stavbe verjetno še stale. Skupen znak vseh civitates bi bil torej zid, ne pa poseben gospodarski ali pravni položaj. Zato se smemo pridružiti Luschinovemu mnenju, da beseda civitas v virih pred 12. stoletjem ne predstavlja terminus technicus v gospodarskem in pravnem smislu.²⁸ Seveda nastaja s tem pri prehodu v naslednje razdobje problem, v katerem viru civitas še ni in v katerem je že terminus technicus. Za civitates na nemškem ozemlju je pa prišel S. Rietschel že 1894 do rezultatov, ki pač v glavnem veljajo še danes: civitas (in urbs) pomeni v karolinški dobi včasih škofijski sedež, včasih pa navaden kastel, nemški prevod besede je burg; prebivalci morejo biti po svojem pravnem položaju svobodni ali nesvobodni kakor oni izven civitates, njihova zemljiška posest morè biti svobodna ali nesvobodna kakor tam; svobodne občine morejo obstajati v njih kakor izven njih, civitates so obzidane, ne more pa biti govora o nadaljevanju rimske municipalne ustave, niti o eksempciji od javne sodne oblasti, tako da v pravnem in komunalnem oziru ni razlike med »mestom« in deželo.²⁹ Njegove trditve veljajo v glavnem tudi za karantansko ozemlje, vendar tu civitates niso vedno obzidane in včasih izraz pomeni, kakor smo videli, le razvaline rimskih mest.

Če v civitates, ki vendar vsaj deloma pomenijo večja naselja, ne moremo videti prve faze razvoja srednjeveških mest, more to še manj veljati za gradove. Teorije o medsebojni nujni notranji zvezi med gradovi in mesti so nastale zato, ker so mnoga (ne vsa) srednjeveška mesta nastala pod gradovi, ker je grad obzidan in poznejša srednjeveška mesta tudi skoraj brez izjeme obdana z obzidjem, ker imena mnogih mest in celo izrazi za mesto in meščana v mnogih evropskih jezikih izhajajo iz izrazov, ki pomenijo gradove (prim. iz germanskega

²⁷ S. Rietschel, Markt und Stadt..., 216 sl.

²⁸ A. Luschin-Ebengreuth, Österreichische Reichsgeschichte des Mittelalters, 2. izd., Bamberg 1914, str. 344. Temu mnenju se pridružuje tudi A. Mell, Grundriss der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark, Graz-Wien-Leipzig 1929, str. 86.

²⁹ S. Rietschel, Die Civitas auf deutschem Boden bis zum Ausgang der Karolingerzeit, Ein Beitrag zur Gesch. der deutschen Stadt. Leipzig 1894.

burg, ki pomeni utrjen kraj sploh, torej tako rimsko mesto kakor prazgodovinsko gradišče in srednjeveški grad, izvedene izraze burger, bourgeois itd. in imena krajev na burg, -bourg, -borough, -borgo itd. madž. vár = grad in város = mesto; slovanska mesta na -grad in variante tega izraza v raznih slovanskih jezikih ter gradjanin itd. za meščana iz izraza, ki prav tako pomeni prvotno utrjen kraj). Tako so nastale teorije o postanku vsaj dela meščanstva iz ministerialitete, o izvoru mestnega prava (nemški izraz burgrecht!) iz grajskega prava, in interpretacija izrazov civitas in urbs v virih kot mesto je Nemčijo 10. in 11. stoletja kar obljudila z mesti. Te teorije so pa naletele na nepremagljive težkoče. Staro svobodno plemstvo kakor tudi ministeriali in vitezi na eni strani in meščanstvo na drugi strani sta in ostaneta dva po gospodarski funkciji in pravnem položaju ločena socialna razreda in težko si je mogoče predstavljati, da bi se mogel razviti drugi iz prvega. Grad, stolna cerkev, samostan itd. z njimi pripadajočim ozemljem kot mestna imuniteta na eni strani in poleg njih obstoječa meščanska naselbina na drugi strani imata povsem različno gospodarsko funkcijo in se tudi pravno ločita druga od druge in si je težko predstavljati, kako bi moglo biti v začetku drugače in bi druga tvorila sestavni del prve. Predvsem se je pa pokazalo, da je bilo v Nemčiji do konca 11. stoletja obzidanih le enajst mest, od katerih so vsa razen enega stara rimska mesta, med tem ko nastajajo druge meščanske naselbine kot odprti trgi (fora) in to tudi v primerih, kjer nastajajo poleg že obzidane večinoma cerkvene naselbine (civitas, urbs); šele pozneje so te naselbine dobile obzidje.³⁰ Zgoraj omenjene znake povezanosti med gradom in mestom si je mogoče pojasniti drugače: meščanska naselbina ni mogla nastati kjerkoli, ampak le pod zaščito cerkvenega ali posvetnega velikaša;³¹ duhovščina in plemstvo predstavljata za meščanske obrtnike in trgovce glavne odjemalce njihovih produktov in blaga;³² razen tega so prometna pota, ki pridejo v poštev za trgovanje, obenem tudi vojaška pota, ki interesirajo fevdalce, ob teh potih in zlasti na križiščih teh potov nastanejo gradovi, pod njimi pa mesta.³³

S. Rietschel je pisal leta 1905, da so pač definitivno minili časi, ko so začenjali zgodovino mest v Avstriji z urbes in civitates 9. do 11. stoletja in da more veljati kot ugotovljeno, da so bila ta mesta ustanovljena kot tržne naselbine in da pred 12. stoletjem gotovo niso bila obzidana.³⁴ Današnji avtorji so si na jasnem, da pomeni urbs grad in je torej sinonim za castrum še v virih 12. stoletja tudi pri krajih, kjer je tedaj poleg gradu že obstajala ali pa pozneje nastala meščanska naselbina. Če se torej pri Lipnici v listini od ca. 1150 imenuje urbs, pomeni to grad, ki se v drugih listinah pri istem kraju imenuje castrum,

³⁰ S. Rietschel, Markt und Stadt..., str. 106, 125 sl., 151 in passim. Isti, Das Burggrafenamt und die hohe Gerichtsbarkeit in den deutschen Bischofsstädten während des früheren Mittelalters, Leipzig 1905, str. 321 sl.

³¹ S. Rietschel, Markt und Stadt..., str. 40.

³² W. Sombart, Der moderne Kapitalismus, I^o, 134 sl.

³³ H. Pirenne, n. o. m., str. 120.

³⁴ S. Rietschel, Das Burggrafenamt..., str. 82—83.

urbis prefectus v listini 1172 je njen gradišnik, Burggraf, torej komandant gradu, ki se v drugih listinah imenuje castellanus, medtem ko je bila meščanska naselbina, forum, ki se prvič imenuje leta 1170, tedaj še neobzidana.³⁵ Tudi za Gradec je danes priznано, da pomeni urbs v listini 1164 isto kar na drugem mestu iste listine castrum, to je grad, da sta prav tako identična urbs v listini ca. 1175 in castrum v listini leta 1172, da je prefectus urbis 1136 ista funkcija kakor burgravius leta 1185 ali castellanus 1190, da se pa pod gradom razvije meščanska naselbina, katere nastajanje nakazujejo besede »in suburbano castri Graece« in »in turbis licet forensibus« 1164, ki se nato leta 1172 prvič imenuje forum, medtem ko njeno obzidje šele sto let (1265) kasneje dokazuje Otokarjev urbar, čeprav je morda obstajalo že nekaj časa prej.³⁶ Na Koroškem pomeni pri Brežah urbs leta 1121 še grad, torej isto kakor v številnih drugih listinah castrum, in prefectus de Friesach leta 1155 in 1161 je isti funkcionar, ki se omenja v številnih drugih listinah kot castellanus ali purchravius; urbs torej ni identična s forum, čeprav je dejstvo, da dobe Breže kot prva meščanska naselbina na tu obravnavanem ozemlju obzidje, potem povzročilo, da dobi beseda urbs kmalu drug pomen.³⁷ Pri Spodnjem Dravogradu pomeni »urbem forum Traberch« med 1193 in 1220, da se razlikuje med trgom in med urbs, ki pomeni isto kar v tem in drugih virih castrum, torej grad.³⁸ In končno je pri koroškem Strassburgu urbs 1180 identična s castrum tega kraja, ki se omenja v drugih in celo v istem viru, nikakor pa ne s forum, ki se prvič omenja okrog 1200, saj govori še listina od 1229 o trgu gradu Strassburg (forum... urbis Straszburgh).³⁹ Beseda urbs pomeni torej v začetku nedvomno grad in je kakor pri civitas problem za raziskovalca le v tem, kdaj in kje beseda nima več tega pomena in začne označevati mesto.

Drugi izraz v virih, ki bi mogli ob njem omahovati med tolmačenjem kot grad ali kot naselbina meščanov, burgum ali burgus,

³⁵ H. Pirchegger, *Gesch. der Steiermark I*, str. 380 in druga izdaja, str. 432, ter S. Rietschel, *Das Burggrafenamt...*, str. 71, na podlagi listin pri Zahnu I, 296, št. 285, Gradivo IV, 149, št. 269 (urbs), pri Zahnu I, 518, št. 549 (urbis prefectus), pri Zahnu I, 481, št. 514 (forum), in drugih listin pri Zahnu in v Gradivu, kjer se omenja castrum in castellanus.

³⁶ Fr. Popelka, *Untersuchungen zur ältesten Geschichte der Stadt Graz*, *Zeitschr. d. Hist. Ver. f. Steiermark XVII*, 1919, str. 165, 167, 168, 176, 178, in H. Pirchegger, *Gesch. d. Steiermark*, str. 383, ter S. Rietschel, *Das Burggrafenamt...*, str. 71, po Zahnu, UB I, 171, št. 172; 451–52, št. 484; 514, št. 546; 516, št. 548; 537, št. 565; 618, št. 642 (= Gradivo IV, 358, št. 704); 688 sl., št. 701 (Gradivo IV, 387, št. 774) in po A. Dopsch, *Österreich. Urbare II*, str. 58.

³⁷ Karlheinz Zechner, *Die Rechte der Kärntner Städte im Mittelalter und ihr Zusammenhang mit den Stadtrechten ausserhalb Kärntens*, *Würzburg 1938*, str. 89; S. Rietschel, *Das Burggrafenamt...*, str. 71; urbs 1121, Jaksch, MC I, 87, št. 46; MC III, 227, št. 564; prefectus Jaksch, MC III, 368, št. 959; MC III, 382, št. 1014 = Zahnu, UB I, 359, št. 368.

³⁸ Gradivo IV, 428, št. 855, Jaksch, MC III, 548, št. 1426.

³⁹ K. Zechner, n. o. m., str. 117; Jaksch, MC I, 238, št. 316, MC II, 8, št. 540; MC I, 405, št. 521 = Gradivo V, 253, št. 508.

pa nikakor ne pomeni Burg, ampak suburbium gradu, torej naselbino meščanov.⁴⁰ Zanimiv je vir iz leta 1269 iz bližine tu obravnavanega ozemlja, ki direktno izenačuje burgum in forum.⁴¹ Na našem ozemlju se ta termin pojavlja redko, vendar je tu važna listina iz leta 1184 do 1192, kjer bamberski škof oprošča šentpavelski samostan mitnine za živila za lastno uporabo »in burgo nostro Villaci« in sicer na eni strani zato, ker se prav pri Bambergu uporablja burgum kot sinonim za forum, na drugi strani pa zato, ker je to v resnici najstarejši vir, ki pri Beljaku nedvomno izpričuje eksistenco meščanske naselbine.⁴² Manj važne so druge omembe tega izraza: Breže se tako imenujejo le v dveh tujih pripovednih virih o poti angleškega kralja Riharda po Koroškem v letu 1192, Ptuj in Gradec le v neki papeški listini iz leta 1222, Št. Vid na Koroškem le v neki listini velikovskega prošta Ulrika iz leta 1263.⁴³

Bolj pogosto kakor purgum se pojavljajo v virih za naše ozemlje *burgenses*: leta 1158 se pojavljajo med pričami za ministeriali *burgenses* vsekakor iz Brež; med 1164 in 1167 se pojavlja Viljem, ki je *burgensis* v Brežah; 1173 se pojavlja med pričami zopet več breških *burgenses*, med njimi Hainricus monetarius; nelokalizirani so neki *burgenses*, ki se omenjajo v listini za Aniško dolino od ca. 1180, med njimi *scutarius* in *faber*; 1211 se omenjajo *burgenses de Villiaco*, ki so vetrinjskemu samostanu porušili njegovo hišo; isto leto se pri koroškem *Weitensfeldu* omenjajo *eiusdem fori burgenses*; 1217 se *burgensibus* prefati *fori* (Velikovca) dovolijo, da ne plačujejo mostnine, če prenašajo preko mostu stvari za lastno uporabo, kar se potrdi 1218; leta 1221 slede med pričami za vitezi (*milites*) kranjski *burgenses*; po listini med 1220 in 1224 je kupil vetrinjski opat hišo s pritiklinami »v naši vasi (*villa*) Maribor« a *Gotscaleo pellipario burgense nostro*; 1233 se pojavljajo kot priče *burgenses* iz Knittelfelda, 1245 iz Velikovca, 1253 se omenja *burgensis* iz koroškega Št. Vida in ko preda 1261 oglejski patriarh Ulriku Spanheimovcu Slovenj Gradec in še nekaj drugih krajev v do-smrtni fevd, morajo priseči »*ministeriales et burgenses omnes predictorum castrorum et locorum*«, da bodo zvesti vojvodi do njegove smrti, potem jih pa bodo izročili patriarhu, »*dicti castellani ac ministeriales et burgenses*« morajo pa potem ponavljati to prisego vsaka tri

⁴⁰ S. Rietschel, *Das Burggrafenamt...*, str. 120. Register IV. zv. Gradiva tolmači burgum kot grad, register V. zv. pa bolj pravilno kot mesto.

⁴¹ »in dicto foro erigendo seu burgo«, H. Wiesflecker, *Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten*, I. Band, Innsbruck 1949, str. 220—21, št. 826.

⁴² Gradivo IV, 354, št. 695; Jak sch, MC III, 488, št. 1298; za Bamberg S. Rietschel, *Markt und Stadt...*, str. 108. Izraz burgum za Beljak se ponavlja tudi v potrdilih tega privilegija 1252 in 1264 (Jak sch, MC IV, 402, št. 2476; 612, št. 2838).

⁴³ Gradivo IV, 408, št. 817 = Jak sch, MC III, 535, št. 1397; Gradivo IV, 410, št. 818; Gradivo V, 183—184 = Zahn, UB II, 287, št. 196, Jak sch, MC IV/2, 590, št. 2793.

leta.⁴⁴ Pri interpretaciji teh listin stoji večina avtorjev na stališču, da pomeni burgenses isto kakor cives ali forenses v drugih listinah in so si na jasnem, da gre tu za meščane.⁴⁵ Drugačnega mnenja je A. Mell, ki trdi, da so se vsi prebivalci, ministeriali in svobodniki, ki so živeli znotraj utrjene »Burg« in morali skrbeti za njeno obrambo, imenovali burgenses-Burgmannen, iz česar je nastala označba Bürger, lat. civis; kasneje izenačenje burgenses s forenses in cives in jih označuje kot Marktinsassen, kar naj bi predstavljalo očitvidno kasnejši stadij razvoja, če ta trditev ni v protislovju s prejšnjo.⁴⁶ Za to trditev se Mell sklicuje le na Hasenöhrla in če popravimo tiskovno pomoto v njegovem citatu (»Hasenöhrl in Ö. G. A. XLVII, S. 120 f.« pomeni v resnici Hasenöhrlovo razpravo »Beiträge zur Geschichte des deutschen Privatrechts in den österreichischen Alpenländern, Archiv f. öst. Geschichte, 97. Band, Wien 1909, str. 121 sl.), najdemo pri Hasenöhrlu v resnici isto trditev, na str. 123 pa tudi identificiranje burgenses z meščani, za to svojo trditev se pa Hasenöhrl sklicuje le na tri viře: na listino od 1211, kjer salzburški nadškof kupi od nekega plemiča grad Huonsperch, ki ga bo prevzel po smrti dotičnega plemiča, in se z njim dogovori, »ut non ponemus in praedicto castro aliquem burgensem, nisi quem saepedictus nobilis duceret eligendum,«⁴⁷ na zgoraj omenjeno listino kranjskih burgenses od 1221 in na zgoraj omenjeno listino od 1261. Od teh treh virov more predstavljati problem le prva listina, ki se pa ne tiče tu obravnavanega ozemlja in kjer je taka uporaba besede burgensis morda le napaka pisarja listine. Pri Kranju nas vrstni red prič, ki je očitvidno edini Hasenöhrllov motiv (za milites slede kranjski burgenses, potem Cvnradus puer = oproda in potem Cvnradus de Cower, Colo de Velac et alii multi), nikakor ne sili, da bi dali besedi drugačen pomen kakor drugod, pri listini 1261 je pa očitvidno, da gre za meščane iz Slovenjega Gradca, ki je tedaj že znan kot meščanska naselbina.

⁴⁴ 1158 Jaksch, MC I, 165, št. 201; 1164–67 Zahn, UB I, 457, št. 491, reg. Jaksch, MC III, 404, št. 1077; 1173 Gradivo IV, 270, št. 533, Jaksch, MC I, 214, št. 279; ca. 1180 Zahn, UB I, 579, št. 613; 1211 Gradivo V, 94, št. 173, Jaksch, MC IV, 55, št. 1654; Weitensfeld 1211 Jaksch, MC I, 332, št. 433; 1217 Gradivo V, 151, št. 280, Jaksch, MC IV, 90, št. 1748, MC IV, 99, št. 1772; 1221 Gradivo V, 181, št. 348, Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain (= Schumi, UB) II, 32, št. 42, Jaksch, MC IV, 121, št. 1829; 1220–24 Gradivo V, 173, št. 329, Zahn, UB II, 302, št. 211, Jaksch, MC IV, 109, št. 1808; 1233 Zahn, UB II, 402, št. 301; 1245 Gradivo V, 413, št. 874, Jaksch, MC IV, 321, št. 2293; 1253 Zahn, UB III, 198, št. 128, Jaksch, MC II, 65, št. 611, MC IV, 445, št. 2545; 1261 Schumi, UB II, 227, 229, št. 290, 291, Jaksch, MC IV, 573, 574, št. 2761 (prim. za analizo listine F. Zwitter, Starejša kranjska mesta..., str. 9).

⁴⁵ A. Luschin-Ebengreuth, n. o. m., str. 347; H. Pirchegger, Geschichte der Steiermark I, str. 386, 390; F. Zwitter, Starejša kranjska mesta..., str. 16. Register h Gradivu IV tolmači izraz kot grajski prebivalci, register v Gradivu V pa opozarja na geslo mesto.

⁴⁶ A. Mell, n. o. m., str. 86, 211.

⁴⁷ Po A. v. Meiller, Regesta archiepiscoporum Salisburgensium inde ab anno MC VI usque ad annum MCCXLVI — Regesten zur Geschichte der Salzburger Erzbischöfe..., Wien 1866, str. 200, št. 134, zdaj celoten tekst listine Hauthaler-Martin, Salzburger Urkundenbuch III, 150, št. 646.

Zgoraj navedeni podatki o izrazu *burgensis*, ki bi se dali pač še dopolniti z drugimi srednjeveškimi viri, dokazujejo, da gre za prebivalce krajev, ki so iz drugih virov znani kot meščanske naselbine, listine jih često spravljajo direktno v zvezo s forum, v nekaterih primerih je mogoče ugotoviti, da so oni obrtniki. Sam izraz je mogel nastati kot označba za obrtnike in trgovce v že prej obzidanih rimskih mestih, ki so jih Germani imenovali *purg*, in se prenesti nato na obrtnike in trgovce, ki so se naselili v *purgum* pod srednjeveškim gradom, ki je bil prvotno neobzidan; niti izraz sam niti viri sploh in za tu obravnavano ozemlje posebej nas ne silijo, da bi konstruirali nek poseben socialni razred, ki bi obstajal iz dveh tako različnih sestavnih delov kakor so ministeriali in sploh grajske posadke na eni strani in meščanski obrtniki in trgovci na drugi strani.

Čeprav je večina srednjeveških meščanskih naselbin nastala pod gradovi, čeprav je še pred postankom gradov fevdalcev slovanski izraz za utrdbo podlaga za postanek krajevnega imena pri Gradcu,⁴⁸ pri Slovenjem Gradcu, pa tudi pri koroškem Gradesu,⁴⁹ in čeprav je seveda še večje število meščanskih naselbin, ki se jim imena končujejo na *-burg*, sta si vendar grad in meščanska naselbina gospodarsko in pravno med seboj tuja. Ugotovitev, da je grad povsod izvzet iz mestnega sodstva in uprave in podrejen le mestnemu gospodu, je sicer menda izrečno napisal le K. Zechner, vendar pa mislim, da gre tu za splošno pravilo, ki je znano vsakemu raziskovalcu naših starejših mest.⁵⁰ Če na drugi strani trdi K. Zechner, da so Breže v 12. stoletju vodili predvsem ministeriali in duhovniki, moramo vprašati po smislu te trditve.⁵¹ Mesta so bila seveda odvisna od svojih mestnih gospodov. Razen tega je danes dognano, da meščanske naselbine v prvem času svojega obstoja niso same volile svojih sodnikov, ampak jih je imenoval mestni (ali trški) gospod, in ti sodniki so bili včasih iz vrst ministerialov, tudi gradišnikov. Vse to pa seveda ne govori proti ostri razliki med ministeriali in meščani, saj bi mogli sicer po analogiji sklepati, da tudi med zemljiškimi gospodi in njihovimi podložniki ni bilo ostre razlike. Proti tej ostri razliki bi bilo mogoče navesti kot argument še eksistenco mestnih patricijev, ki jih dunajski in nekateri drugi viri imenujejo *Erbbürger*, to je meščanov, ki morejo imeti — kakor plemiči — prave fevde, ki stoje v rodbinski zvezi s plemstvom, se v vrsti prič včasih navajajo sredi med plemiči in so včasih oproščeni plačevanja mestnih davkov, ter dejstvo, da imamo nekaj primerov, da član plemiške rodbine postane meščan in obratno. Nekaj mestnih patricijev in nekaj primerov, da ministeriali prestopajo v meščanstvo, imamo v Gradcu, nekaj patricijskih rodbin je v Št. Vidu ob Glini, kjer je v enem primeru sin ministeriala meščan, beseda *Erbbürger* se pojavlja v koroškem St. Leonhardu, za Breže je trdno dokazano pač samo, da je ena veja iste rodbine meščanska, dve drugi pa ministerialski, v Ljubljani obstoji nedvomno

⁴⁸ Fr. Popelka, n. o. m., str. 160—61.

⁴⁹ K. Zechner, n. o. m., str. 192.

⁵⁰ K. Zechner, n. o. m., str. 148.

⁵¹ K. Zechner, n. o. m., str. 97.

nekaj patricijskih rodbin, med njimi v prvi vrsti Porgerji.⁵² Kar se tiče gospodarske razlike med patriciji in med ostalimi meščani, je proti Luschinovemu mnenju, da patriciji žive od zemljiške rente in ne od trgovine, in proti Voltelinijevemu mnenju, da se oni sicer bavijo s trgovino, da so pa oni edini zemljiški posestniki v mestih in da morejo biti drugim meščanom podeljene hiše le od njih, prevladalo mnenje L. Grossa, ki se z njim za Gradec strinja tudi Fr. Popelka, da se oni ne le bavijo s trgovino, ampak tudi niso izključni meščanski zemljiški posestniki v mestih, ampak je razlika med njimi in drugimi meščani le v njihovem večjem premoženju.⁵³ Za nas najbolj važno je pa vprašanje o izvoru mestnih patricijev in tu trdi Luschin, da so oni deloma izšli iz ministerialov in vitezov, L. Gross poudarja, da so nekateri izšli tudi iz obrtnikov, njihov deloma plemiški izvor poudarja Popelka, K. Zechner trdi, da je nastal patriciat v veliki meri iz plemstva, za njim ponavlja trditev, da so patriciji pač nastali iz plemstva, H. Braumüller, medtem ko za ljubljanske patricije doslej nihče ni trdil, da bi nastali iz plemstva in F. Gestrin vidi v njih produkt socialne diferenciacije v okviru meščanstva.⁵⁴ Vprašanje o izvoru patricijskih rodbin bi bilo vredno še študirati, podoba je, da ta izvor ni pri vseh rodbinah isti, a če imamo pred očmi dejstvo, da patricijske rodbine nimajo nikakega bistvenega deleža pri ustanovitvi meščanske naselbine (tak delež bi imele, če bi bili patriciji res edini meščanski zemljiški lastniki v mestu) in da se te rodbine pojavljajo sploh le v nekaj mestih in so zelo maloštevilne, iz samega dejstva, da so nekatere med njimi plemiškega izvora, ker jih je pač privlačevalo meščansko pridobivanje, še ne smemo sklepati, da bi ljudje plemiškega izvora predstavljali kak bistven sestavni del nastajajočega meščanstva. Teze F. Cusina o vlogi, ki so jo pri formiranju tržaške komune igrali milites in valvassori, tu ne pridejo v poštev, ker je bil razvoj v Trstu in istrskih mestih povsem svojstven, drugačen od mest v notranjosti.⁵⁵

Nekdanje naziranje, da so na dvorcih in pristavah velikih zemljiških gospodov nastale naselbine nesvobodnih obrtnikov, ki so v začetku delali le za zemljiškega gospoda, pozneje so pa delali tudi za druge in si priborili osebno svobodo in da so tako nastala mesta in meščanstvo, je danes v znanosti opuščeno. Nemški zgodovinar Georg von Below ima brez dvoma zaslugo, da je proti tej »hofrechtliche Theorie« dokazal, da taki dvorci sicer ponekod obstoje in da oni celo še žive dalje v mestih kot imunitete zemljiških gospodov, ki pravno ne

⁵² Za Gradec Fr. Popelka, n. o. m., str. 240 sl., str. 284, prim. H. Pirchegger, *Gesch. d. Steiermark* I, 385 in druga izdaja str. 439; za koroška mesta K. Zechner, n. o. m., str. 18–20, 85, 97–98; za Ljubljano Fr. Zwitter, *Starejša kranjska mesta...*, str. 46–47, J. Zontar, *Banke in bankirji v mestih srednjeveške Slovenije*, Glasnik Muz. dr. za Slovenijo XIII, 1932, str. 22–23, F. Gestrin, *Doneski k zgodovini Ljubljane v sr. veku*, ZČ V, 1951, str. 197 sl.

⁵³ Lothar Gross, *Zur Frage der Wiener Erbbürger*, Mitt. d. Vereins f. Gesch. der Stadt Wien I, 1920, str. 39 sl. Fr. Popelka, n. o. m., str. 241–42.

⁵⁴ Literatura k prejšnjim opombam, posebej K. Zechner, n. o. m., str. 151, H. Braumüller, n. o. m., str. 180–1, F. Gestrin, n. o. m., str. 197.

⁵⁵ F. Cusin, *Appunti...*, str. 60, 66.

spadajo pod mestno oblast, da se pa ne da dokazati, da bi iz njih nastale meščanske naselbine; za te naselbine je značilno, da so njihovi prebivalci po veliki večini osebno svobodni obrtniki in trgovci, one nastanejo poleg imunitet, ki ostanejo še dalje izvzete iz mestne oblasti, in ne iz njih.⁵⁶ Za mesta na tu obravnavanem ozemlju te teorije ni zastopal izrazito noben historik. V virih se tudi pri njih omenja ponekod *curtis* ali *curia*, treba se je pa vprašati, ali gre pri tem le za posamezno hišo ali za večji dvorec, razen tega pa seveda tudi, v kakšnem razmerju je ta dvorec do meščanske naselbine; jasno je seveda, da tudi v teh mestih obstoje večje imunitete in posamezne svobodne hiše. Pri kranjskih mestih je takih imunitet in svobodnih hiš mnogo, dvorec se pa omenja kot *curtis* 1074 in *curia* 1291 le pri Škofji Loki, a tudi tu je on v Stari Loki in ne v meščanski naselbini Škofji Loki.⁵⁷ Na Koroškem se pri Brežah *curtis* omenja že 860 in nato v številnih virih vse do okrog 1200.⁵⁸ Eden od teh virov iz let 1090—1106 razlikuje pri krških alodih, podeljenih v fevd, »*Fresaci curtis una*« in »*Friesacense insuper forum cum 10 mansis*«, torej dvor in meščansko naselbino. Staro *curtis* danes lokalizirajo na Petersberg, torej ne na mesto kasnejše meščanske naselbine.⁵⁹ Tudi pri Velikovcu vidimo iz formulacij 1105—26 »*medietatem fori Judeorum et curtis ibidem positam*« in 1147 »*medietas eiusdem fori et curtis stabularia*«, da se jasno razlikuje med *forum* na eni strani in med dvorcem (pristavo) na drugi strani.⁶⁰ Od ostalih koroških mest omenja pri Beljaku že cesarska listina od 979 »*quandam curtem quae vocatur Fillac*« obenem z gradom in cerkvijo.⁶¹ Vsa ta poslopja se nahajajo pač v najstarejšem vzvišenem delu mesta okrog cerkve, ne v središču načrtno ustanovljene meščanske naselbine.⁶² Dvor z gradovi in drugimi pritiklinami se omenja 1147 tudi pri koroškem Št. Vidu, ne da bi bil ta dvor točneje lokaliziran.⁶³ Od krajev, ki so pozneje postali trgi oziroma mesta, se *curtis* omenja že

⁵⁶ G. v. Below, *Territorium und Stadt*, München u. Leipzig 1900, str. 299 sl.

⁵⁷ Za imunitete Fr. Zwitter, *Starejša kranjska mesta...*, str. 15—16, 37 sl. in *Razvoj ljubljanskega teritorija*, n. o. m., str. 158 sl., za Škofjo Loko posebej *Starejša kranjska mesta...*, str. 11—12.

⁵⁸ 860 *Gradivo* II, 134—35, št. 172, Jaksch, MC III, 12, št. 27; k 890 *Gradivo* II, 226, št. 296, Jaksch, MC III, 25, št. 62; 927 *Gradivo* II, 280, št. 368, Jaksch, MC III, 33—34, št. 89, Zah n, UB I, 22, št. 18; za listine 982, 984, 1051 in 1057 gl. zgoraj opombo 7; 1090—1106 *Gradivo* III, 231—32, Jaksch MC I, 84, št. 59. Ne na to glavno *curtis*, ampak na posamezne hiše, ki se tudi tako označujejo, se pač nanašajo podatki o admontskem *locus curtis* v Brežah od 1139 (Zah n, UB I, 182, št. 178), 1147 (Zah n, UB I, 267, št. 258), 1185 (Zah n, UB I, 613, št. 641) in 1187 (Zah n, UB I, 662, št. 684) in podatki o dveh *curtes* v Brežah, podeljenih v fevd od krške proštije, od ca 1200 (*Gradivo* IV, 469, št. 923 in obsežnejše Jaksch, MC II, 8, št. 540).

⁵⁹ K. Ginhart, *Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes St. Veit*, v *Die Kunstdenkmäler Kärntens*, Klagenfurt, Bd. VI, 1, str. 675.

⁶⁰ 1105—26 Jaksch, MC, *Ergänzungsheft*, Kl. 1915, str. 6, št. 3048. 1147 *Gradivo* IV, 152, št. 237, Jaksch, MC III, 325—26, št. 838.

⁶¹ *Gradivo* II, 363, št. 468, Jaksch, MC III, 63, št. 150.

⁶² G. Moro, n. o. m., str. 10, 14.

⁶³ *Gradivo* IV, 129, št. 231; Jaksch, MC III, 323, št. 831.

898 pri Krki, okrog 1200 pa v trgu Strassburg, salzburska curia 1183 v Labudu.⁶⁴ Zelo malo se pojavljajo izrazi *curtis*, *curia* in sl., ki jih itak ne smemo vedno razlagati v smislu kakih večjih dvorcev zemljiških gospodov, pri mestih nekdanje Štajerske: pri Ptujju poleg že omenjenih *curtilia loca* le še 1203, ko podeli salzburski nadškof Admontu *locum curtis*, kjer gre očitno le za eno hišo, osvobodeno od dajatev Salzburgu, v Mariboru se le 1202—20 govori o neki curia »sub castro Marpuch«, torej pod gradom na Piramidi in ne v meščanski naselbini, pri Gradcu se v že omenjeni listini od 1164 govori o tria *curtifera* in *suburbano castri Graece sita*, ki so pa »certisque terminis a ceterorum habitaculis distincta« in predstavljajo le imuniteto treh samostanu Reun podložnih hiš.⁶⁵

O pravih dvorcih zemljiških gospodov smemo torej govoriti le pri majhnem številu mest, največ pri koroških mestih, kar je pač v zvezi s tem, da je bilo v tej deželi pridvorno gospodarstvo bolj razvito kakor na Štajerskem in na Kranjskem, ki sta bili v splošnem kolonizirani kasneje. Podatki o teh dvorcih so skromni, vendar nam celo oni dovoljujejo v večini primerov razlikovanje med mestom dvorca in med mestom meščanske naselbine in tako ne dajejo nikake opore konstrukciji, ki bi hotela izvajati meščane iz nesvobodnih obrtnikov na teh dvorcih.

Below, ki mu je v negativnem oziru uspelo dokazati, da se mesta niso razvila iz dvorcev nesvobodnih obrtnikov, je mogel pa v pozitivnem oziru postaviti le trditev, da predstavlja izhodišče razvoja mestne ustave mestna občina, da ima skoraj vsako mesto svoje soseskino zemljišče in da obstoji tu analogija z vaško sosesko.⁶⁶ Trditev, da predstavlja mestna občina, *universitas civium*, *gemain der purger*, ki obstoji že v času, ko je mestni sodnik imenovan od mestnega gospoda, izhodišče mestne ustave, je brez dvoma pravilna, prav tako trditev, da imajo mesta prav tako kakor vasi svoje soseskine pašnike in gozdove. Še pred mestno občino so pa morali eksistirati meščani in tu Below sicer govori o močnem doseljevanju v mesta, ne razlaga pa izvora meščanov. V dosledni izvedbi pa ta teorija trdi, da so bila mesta prvotno vasi, ki se je v njih potem eventuelno razvila obrt in trgovanje, nato pa so bila s privilegiji povzdignjena v trge oziroma pozneje v mesta, njihovi prebivalci pa v meščane. Ta teorija, da so mesta prvotno »kolonizacijske vasi«, je bila zastopana tudi pri nas⁶⁷ in proti njej sem že

⁶⁴ Krka 898 Gradivo II, 238, št. 319, J a k s c h, MC I, 42, št. 4 (*curtem qui dicitur Gurca*); Strassburg ca. 1200 J a k s c h, MC II, 8, št. 540 (*Item Pilgrimus dapifer habet mancipia et curtem in foro Straszburgh*); Labud 1183 J a k s c h, MC I, 243, št. 326 (*in curia domini archiepiscopi Salzeburgensis in Lauent*).

⁶⁵ Ptuj 1203 Gradivo V, 35, št. 46, Z a h n, UB II, 102, št. 61; Maribor 1202 do 1220 Gradivo V, 34—35, št. 44, J a k s c h, MC III, 593—94, št. 1514, Z a h n, UB II, 209, št. 137 (k ca. 1215); Gradec 1164 Z a h n, UB I, 451, št. 484.

⁶⁶ G. v. Below, *Die Entstehung der deutschen Stadtgemeinde*, Düsseldorf 1889.

⁶⁷ F. R. Baš zlasti v oceni Wengertove knjige v Čas. zgod. nar. XXVIII, 1933, str. 55—57.

nastopil v razpravi Problemi zgodovine slovenskih mest;⁶⁸ ker je pa K. Zechner, ki seveda vse te literature ni poznal, 1938 ponovno postavil trditev, da je večina koroških mest nastala iz vasi,⁶⁹ naj mi bo dovoljeno, da se tu še enkrat bolj izčrpno vrnem na ta problem.

Mesta in trgi spadajo med naselja in zgodovinar, ki odgovarja na vprašanja o njihovem postanku, mora poleg pisanih virov upoštevati tudi druge vire, razen tega pa tudi rezultate raziskovalcev drugih strok, ki so jim podlaga za študij prav ti nepisani viri. Sem spadajo predvsem tločrti mest in trgov, ki so bili upoštevani v splošni diskusiji o njihovem postanku že dolgo, preden jih je za del tu obravnavanega ozemlja (Štajersko) prvi sistematično študiral tudi pod tem vidikom M. Sidaritsch.⁷⁰ Glavni rezultati njegove študije, ki sloni na franciscejskem katastru, bi bili za nas sledeči: od vseh mest in trgov nekdanje Štajerske pripada približno šestina (15,8 %), a od tega polovica vseh mest, tržnemu tipu (Platztypus), označenem po dominantnem položaju trga, a nobeno od njih nima podeželskega značaja (t. j. ne sklenjene vrste hiš, prevladujočih nizkih hiš itd.); dve tretjini vseh naselij, med njimi ostala polovica mest, pripada cestnemu tipu (Strassentypus), ki ga označuje razširjena cesta (S. razlikuje tu še dva podtipa, drugega z dolgo, pravokotno glavno cesto), od tega tipa ima manj kakor polovica naselij (35 od 82) podeželski značaj; ostalo šestino, kamor spadajo izključno le trgi, predstavlja gručasti tip, ki se ne razlikuje bistveno od gručaste vasi, tu ima od 20 naselij 17 podeželski značaj. Sidaritsch pri prvem in pri drugem tipu izključuje postanek iz vasi, tu gre za naselja, ki so bila ustanovljena z namenom, da bi bila tržišča, le pri tretjem tipu dopušča tak postanek. Arhitekt H. Wengert se v svoji knjigi Die Stadtanlagen in Steiermark⁷¹ omejuje na mesta; za trge konstatira le, da tisti trgi, ki so nastali iz vasi s podelitvijo tržne pravice, v splošnem ne prihajajo v poštev za razvoj v mesta, in ga zato zanimajo le trgi, ki so bili ustanovljeni kot trgi in ki jih označuje sklenjena vrsta hiš (z izjemo kapi in pa prehodov med hišami tam, kjer so te obrnjene s končno stranjo proti cesti), grupacija vseh hiš okoli tržnega prostora, njihova precej enaka širina; mesta so mu nastala ali iz odprtih trgov ali s presaditvijo naselbine na drugo mesto ali z ustanovitvijo na deviških tleh; pri tem razlikuje po tločrtu več tipov mest, porazdeli mesta na te tipe in objavlja njihove tločrte po franciscejskem katastru. Pri koroških mestih in trgih razlikuje K. Ulbrich štiri tipe po načrtu ustanovljenih mest in trgov (cestni trg, prehod od cestnega na pravokotni trg, pravokotni trg, cestno mesto in trg), tržni kraj iregularne oblike in tip, ki predstavlja razvito vas.⁷² Pod njegovim vplivom razlikuje tudi

⁶⁸ N. o. m., str. 241—42.

⁶⁹ K. Zechner, n. o. m., posebej str. 6, 16, 139.

⁷⁰ M. Sidaritsch, Die steirischen Städte und Märkte in vergleichend-geographischer Darstellung (Zur Geographie der Deutschen Alpen-Festschrift Robert Sieger, Wien 1924. Str. 161—187).

⁷¹ H. Wengert, Die Stadtanlagen in Steiermark. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Städtebaues. Graz 1932.

⁷² K. Ulbrich, Städte und Märkte in Kärnten, Mitt. d. Geogr. Ges. in Wien, 82. Bd., 1939, str. 193—222.

V. Paschinger v zadnji izdaji svoje »Landeskunde von Kärnten« med razvitimi vaškimi naselji in med po načrtu ustanovljenimi trgi in mesti, kamor spada večina koroških tržnih naselij.⁷³ Ulbrichova razprava kombinira geografsko problematiko z umetnostnozgodovinsko; s te strani pride za tu obravnavano ozemlje zelo malo v poštev razprava A. Klaara »Der mittelalterliche Städtebau in Österreich bis zum 13. Jahrhundert«, ki izraža razen tega poleg nekaterih zanimivih idej nerazumevanje za gospodarski pojem mesta in sploh precejšnjo zmedenost pojmov, značilno tudi za druge razprave knjige, v kateri je ta razprava izšla, pač pa je dragocena objava tločrtov koroških in štajerskih mest v »Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler«.⁷⁴ Med slovenskimi geografi se je A. Melik najprej v razpravi Razvoj Ljubljane izrekel za tezo o ustanovitvi tega mesta po načrtu, nato pa v svoji Sloveniji izrekel splošno mnenje, da je bila večina tržnih krajev, kakor imenuje skupaj mesta in trge, ustanovljena na novo in ni nastala s podelitvijo tržnih pravic že obstoječi vasi; tržni prostor mu dokazuje sistematično zasnovo, on razlikuje več tipov tločrt, le eden od njih, ki spominja na gručasto vas, je nastal verjetno z vasi.⁷⁵ Pri primorskih mestih razlikuje F. Cusin mesta rimskega izvora »a forma regolare« in »città baronali« iz srednjega veka »di forma allungata«.⁷⁶ Ti avtorji se deloma razlikujejo v svojih klasifikacijah, zgodovinar bo vedno kontroliral n. pr. trditve, ali predstavljajo tločrti franciscejskih katastrov prvotne tločrte teh naselij, in tudi druge njihove trditve. Kljub temu pa obstoji med njimi soglasje v tem, da le za manjšino meščanskih naselbin in to za manj pomembne domnevajo, da so nastale tako, da je bila že obstoječa vas s privilegijem povzdignjena v trg, medtem ko jim je pri večini, in to prav pri pomembnejših naselbinah, sistematična zasnova posebnih tipov, ki nimajo analogije pri agrarnih naseljih, dokaz, da so bile ustanovljene na novo s posebnim ozirom na njihovo tržno funkcijo.

Če preidemo na pisane vire, moramo najprej ugotoviti, da se večina krajev, kjer so bila mesta in trgi, omenja v njih v času, ko še ni nikakih dokazov za obstoj meščanskih naselbin, in da so torej imena teh meščanskih naselbin večinoma prevzeta iz starejše dobe.⁷⁷ To je razumljivo, saj so na eni strani meščanske naselbine zaradi svoje gospodarske funkcije nastajale v pokrajini, ki je bila že naseljena, na drugi strani

⁷³ V. Paschinger, *Landeskunde von Kärnten und Osttirol*. 2. umgearb. Aufl. Klagenfurt 1949. Str. 216.

⁷⁴ A. Klaar, *Der mittelalterliche Städtebau in Österreich bis zum 13. Jahrhundert* (Die bildende Kunst in Österreich, Vorromanische und romanische Zeit. Hrsg. von Karl Ginhardt. Baden bei Wien 1937. Str. 82–89). — G. Dehio, *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler*. II. Abt. Österreich. I. Bd.: Die Kunstdenkmäler in Kärnten, Salzburg, Steiermark, Tirol u. Vorarlberg, hrsg. von D. Frey u. K. Ginhardt, Wien-Berlin 1933.

⁷⁵ A. Melik, Razvoj Ljubljane, *Geografski vestnik* V/VI, Lj. 1930. str. 113, 121–23. — A. Melik, Slovenija, *geogr. opis*, I, Lj. 1936, str. 602, 612–14.

⁷⁶ F. Cusin, *Appunti...*, str. 73.

⁷⁷ Prim. za Štajersko H. Pirchegger, *Gesch. d. Steiermark* I, str. 380 do 395, za Koroško vse Zechnerjevo delo in tabelo pri Ulbrichu, n. o. m., str. 199–204, za Kranjsko Fr. Zwitter, *Starejša kranjska mesta...*, str. 7–15.

je pa znano, da je razvoj meščanskih naselbin v srednjem veku v veliki meri odvisen od moči njihovega gospoda, da ima vsako mesto in trg svojega mestnega oziroma trškega gospoda in da mesta in trgi nikakor ne nastajajo iz svobodnih vasi, kakor pravilno poudarja S. Rietschel.⁷⁸

Pred meščansko naselbino se pa z istim imenom ne omenja samo grad ali dvorec zemljiškega gospoda ali pa cerkev, ampak včasih tudi že fara ali pa locus, kar da sklepate na obstoj večjega naselja. V nekaterih primerih se to naselje direktno imenuje villa, vas. Za enostavno logiko tistih, ki sklepajo, da se je tisto, kar se omenja kasneje, razvilo iz onega, kar se omenja prej, so to dokazi, da so se trgi in mesta razvili iz vasi. V sledečih izvajanjih, kjer seveda ne težim za izčrpnostjo, naj opozorim na to, da problem v resnici ni tako enostaven.

Znano je, da se Gorica v pisanih virih prvič pojavlja kot vas v listini od 1001, ki omenja »medietatem unius ville que Sclavorum lingua vocatur Goriza«, medtem ko se trg prvič pojavlja 1210, obzidje okrog trga 1329 in mesto 1398; sklepanje, da se je torej trg razvil iz vasi, bi bilo pa vendar napačno, ker je trg nastal na površju hriba, na katerem stoji grad, medtem ko leži vas pod hribom in se kot neobzidana vas omenja še v 14. in 15. stoletju, torej v času, ko obstoji istočasno že tudi trg oziroma pozneje mesto.⁷⁹

Kar se tiče kranjskih mest in trgov, sem mogel ugotoviti, da so pri Kamniku, Ljubljani in Škofji Loki prvotne naselbine in fare izven meščanske naselbine, da je nastanek meščanske naselbine s tem, da so vasi podeljene trške pravice, dokazan le pri Trziču (1492), verjeten pa tudi pri nekaterih drugih trgih, da za postanek meščanskih naselbin iz prve dobe nimamo direktnih pisanih poročil razen Pucljeve notice k letu 1256, ki govori o oppida noviter constructa, iz 14. in 15. stoletja imamo pa ustanovno listino Novega mesta, ki govori o novi ustanovitvi, in več listin o povzdignjenju trgov v mesta, pri čemer se pri Višnji gori že obstoječa meščanska naselbina presadi na drugo mesto.⁸⁰

Na Koroškem se označujejo kot villae štiri poznejša mesta in sicer prav ona, kjer smo že srečali dvor (curtis, curia) zemljiškega gospoda: Št. Vid, Velikovec, Beljak in Breže. Št. Vid se omenja kot villa 1131 in nato 1162, medtem ko se forum omenja prvič 1176;⁸¹ vprašanje, ali gre za isto naselje, kolikor je meni znano, še ni bilo postavljeno. Pri Velikovcu že sama dikcija cesarske listine od 1170 (Suum est enim universum ius eiusdem ville et forum et omnia fori iura ad voluntatem suam tantummodo dispensare) opozarja na to, da obstoji razlika med villa in forum.⁸² Beljak se označuje kot vas v kraljevski listini od 1060, kjer

⁷⁸ S. Rietschel, Markt und Stadt..., str. 41–42.

⁷⁹ Fr. Kos, K zgodovini Gorice v srednjem veku, Glasnik Muz. dr. za Slov. I–VIII, 1919–27, pos. I, str. 4, 7, 8, 14 sl.

⁸⁰ Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta..., str. 7–15, 19–20.

⁸¹ 1131 ac per medium ville sancti Viti, Jaksch, MC I, 101, št. 61 a; 1162 apud villam Sancti Viti in ecclesia, Gradivo IV, 224, št. 441, Jaksch, MC I, 178, št. 229; 1176 in foro nichil iuris habeat..., Jaksch, MC III, 452, št. 1206.

⁸² Gradivo IV, 259, št. 511; Jaksch, MC III, 429, št. 1140.

se ustanavlja »mercatum« (in villa, que vocatur Villach, ... mercatum statuimus), tako da je interpretacija te listine v zvezi z razlago pojma mercatum, o čemer bo govora kasneje.⁸³ Geografi poudarjajo pri teh treh mestih njihove načrtno tločrte, Ulbrich razen tega domneva pri Velikovcu in Beljaku prvotno tako imenovano cerkveno naselje (Kirchensiedlung: utrjeno naselje okrog cerkve), ki bi torej ne bilo identično s kasnejšim mestom.⁸⁴ Breže se imenujejo villa najprej v pripovednem viru Vita Chunradi archiepiscopi k dogodkom 1122—1125, kjer se njihovi prebivalci imenujejo cives, nato se pa še 1168 datira neka listina in villa Frisacensi.⁸⁵ Dejstvo, da se tu kot prebivalci villae imenujejo cives, nam v zvezi z že omenjenim dejstvom, da se Breže že prej imenujejo forum, in v zvezi s tem, da so nam breški cives tega časa znani tudi iz drugih virov, vsiljuje vprašanje, ali villa tu sploh pomeni vas, naselje pod zemljiškim gospodom, in ne morda meščansko naselbino. Že Rietschel je ugotovil, da se naselbine trgovcev, dokler so odprti trgi in ne obzidane, imenujejo v virih tudi villa.⁸⁶ Ta razlaga velja tudi za Breže, kar nam bodo potrdile analogije na Štajerskem. Da srednjemu veku ni bila tuja misel sistematične zasnove in ustanovitve meščanske naselbine, dokazuje presaditev foruma v Brežah, ki je bil prvotno na levem bregu reke Metnitz, na desni breg, kjer leži kasnejše mesto, v letih 1124—1130, nadalje pri Velikovcu dejstvo, da nastane poleg starega trga, ki leži v današnjem predmestju in je postal spanheimovski, po 1240 nov šentpavelski trg na mestu današnjega mesta, in končno tudi dejstvo, da leži prvotni Celovec, ki se prvič imenuje že kot trg med 1193 in 1199, na Goričici severno od Gline, medtem ko je bil današnji Celovec južno od Gline zgrajen kot trg med 1246 in 1252.⁸⁷ Jasno pa je, da so tudi na Koroškem nekateri manjši trgi nastali iz vasi.

Pri mestih in trgih nekdanje Štajerske, kjer je direktnih pisanih virov o njihovem postanku seveda zelo malo, poleg Sidaritscha in Wengerta tudi zgodovinar H. Pirchegger odgovarja na vprašanje, ali gre za nove ustanovitve ali za presaditev naselbine na drugo mesto ali za postanek meščanske naselbine v vasi. Iz njegovih izvajanj je razvidno, da je novih ustanovitev precej in to prav pri pomembnejših mestih. Pri presaditvah (transplantacija, Umsiedlung) je že Wengert opravičeno razlikoval med primeri, kjer je bilo staro naselje sploh opuščeno, in med primeri, kjer staro naselje obstoji kot vas dalje poleg novega (Stari Trg pri Slov. Gradcu, Altenmarkt pri Fürstenfeldu itd.).⁸⁸ Po mojem mnenju v tem drugem primeru sploh ni mogoče govoriti o presaditvi naselja, ampak kvečjemu sejma, saj ni nikakih dokazov, da bi prišli prebivalci novega trga iz starega naselja in ne od drugod. Razen tega

⁸³ Gradivo III, 127, št. 204; Jaksch, MC III, 135, št. 338.

⁸⁴ K. Ulbrich, n. o. m., str. 200—201, 216—17; V. Paschinger, n. o. m., str. 216.

⁸⁵ 1122—25 Gradivo IV, 39—41, št. 70, Jaksch, MCI, 88, št. 52 (k 1123—24); 1168 Gradivo IV, 250, št. 495, Jaksch, MC III, 419, št. 1113.

⁸⁶ S. Rietschel, Markt und Stadt..., str. 69, 114, 151—52.

⁸⁷ A. Jaksch, Geschichte Kärntens I, str. 166, 255, 318, 387; II, str. 23.

⁸⁸ H. Wengert, n. o. m., str. 13.

bi bilo važno vprašanje, ali pomeni izraz »trg« pri teh starejših naseljih meščansko naselbino ali — kar se mi zdi edino verjetno — enostavno samo vas, kjer so se vršili sejmi, kar nas že vodi k problemu smisla izraza »forum«.⁸⁹ Seveda bi bilo pa tudi pri opustitvi starega naselja potrebno postaviti vprašanje, ali je bilo to naselje meščansko in ali je prišlo jedro prebivalcev novega meščanskega naselja res iz starega naselja. Kar se tiče povzdignjenja vasi v trg, imamo na Štajerskem pisan vir za to v cesarskem privilegiju samostanu St. Lambrecht za Köflach iz leta 1170, kar predstavlja pač eno od najstarejših listin za tako povzdignjenje sploh in je ta primer tem bolj interesanten, ker ugotavljajo tudi raziskovalci tločrta, da je Köflach gručasto naselje.⁹⁰ Kar se pa tiče listine za Št. Lovrenc na Pohorju od 1222, pa pri njej ne gre za povzdignjenje vasi v trg, ampak po pristnem tekstu listine le za lokalni sejem, kjer šentpavelski kmetski podložniki kupujejo in prodajajo med seboj, a tudi po falzificiranem tekstu listine še vedno le za sejem brez mitnine in tržnine.⁹¹ Trgov, ki so nastali iz vasi, je bilo seveda več; H. Pirchegger navaja nekaj primerov, da se villa nekaj let pozneje pojavi kot forum (Zalec 1259 in 1265), in nihanja med oznako villa in forum za isto naselje.⁹² Da moramo pa tudi v teh primerih upoštevati še druge možnosti razlage, dokazuje primer Maribora, ki se leta 1209 imenuje forum, listina med 1220 in 1224 pa govori o tem, da je vetrinjski opat kupil »in uilla nostra Marhpurc« hišo s pritiklinami »a Gotscalco pellipario burgense nostro«, torej od mariborskega meščana.⁹³ Vetrinjski dvor v Mariboru leži kasneje v obzidanem mestu in to nam dokazuje, da moramo izraz villa v tem primeru tolmačiti tako kakor pri Brežah in v primerih, ki jih navaja Rietschel, to je da pomeni trg, torej meščansko naselje, ki je pa še odprto, ne obdano z obzidjem. V zvezi s tem je zanimiv izraz forensis villa, ki se pojavi v notici okrog leta 1160 za Ens, ki leži seveda izven tu obravnavanega ozemlja,⁹⁴ posebno pa v privilegiju cesarja Friderika II. štajerskim ministerialom in deželanom od 1237, kjer se jim daje pravica zahtevati vrnitev tistih njihovih podložnikov, ki bi se brez njihovega dovoljenja zatekli v mesta

⁸⁹ Prim. formulacijo, ko podari brat vojvode Friderika II. ca. 1233 »totam uillam in Antiquo foro« (Altenmarkt pri Fürstenfeldu) ivanovcem (Zahn, UB II, 412, št. 310).

⁹⁰ »... contulimus et imperiali munificentia concessimus... in villa Chouelach nuncupata forum pro sue voluntatis arbitrio ordinare et ad ipsius ecclesie commodum forensia in eo sibi iura constituere« (Zahn, UB I, 478, št. 513). Pirchegger, *Gesch. d. Steierm. I*, 389—90, 394—95. Sidaritsch, *n. o. m.*, 176—77. Wengert, *n. o. m.*, 13—14.

⁹¹ Gradivo V, 181—82, št. 349 (splošna vsebina); Zahn, UB II, 276, št. 191 (falzificirani tekst); Jaksch, MC IV, 125, št. 1834 (pristni tekst). Prim. H. Pirchegger, *Marburg in alter Zeit* (Südsteiermark, Graz 1925, str. 341).

⁹² H. Pirchegger, *Gesch. d. Steierm. I*, 394; 2. izd., str. 450.

⁹³ 1209 Gradivo V, 86, št. 154, Zahn, UB II, 153—54, št. 98; 1220—24 Gradivo V, 173, št. 329, Zahn, UB II, 302, št. 211 (k 1224), Jaksch, MC IV, 109, št. 1808.

⁹⁴ Zahn, UB I, 401, št. 415.

in trge (villas forenses), ki bi bili ustanovljeni in jim podeljene svo-
boščine.⁹⁵

Ekonomskemu bistvu meščanskih naselbin bližja je teorija, ki raz-
laga njihov postanek v zvezi s sejmi in tržišči. Tu naj le omenim
znano dejstvo, da so se po graditvi cerkva in ustanovitvi župnij razvila
na dan patrona cerkve proščenja, kjer se blago zamenjuje in kjer se
tudi trguje. Ti skromni začetki menjalnega gospodarstva nastanejo
brez kakih privilegijev, iz njih so pač izšli prvi letni sejmi v podeželju;
oni so omenjeni v literaturi o našem vprašanju, a avtorji v splošnem
ne trdijo, da bi se iz kakega takega proščenja ali letnega sejma, ki se
vrši zaradi svoje prirode le enkrat na leto, razvila meščanska nasel-
bina.⁹⁶ Bolj važni kakor ta brez privilegijev nastala lokalna proščenja
in sejmi so pa večji sejmi, ki velja zanje — če že ne vedno, pa vsaj od
začetka 10. stoletja dalje — načelo, da njihova podelitev predstavlja
regalno pravico.⁹⁷ Zato imamo zanje več pisanih virov, in sicer za tu
obravnavano ozemlje na eni strani nekaj podelitvenih listin, na drugi
strani pa viro, kjer se oni omenjajo z izrazoma *mercatum* in *forum*.

Vse tri podelitvene listine iz 10. in 11. stoletja se tičejo krajev na
Koroškem. Najstarejša med njimi je cesarska listina od 975, kjer se
dovoljuje vdovi Immi v kraju Lieding »*mercatum et monetam contru-*
endam ac teloneum de eodem mercatu exigendum«. ⁹⁸ Poskus ni uspel;
K. Zechner domneva, da ima ta listina zvezo s koroškim Strassburgom,
kjer se 1200 prvič omenja *forum*.⁹⁹ Nato imamo iz 1016 listino, ki nam
je danes sicer ohranjena le v poldrugo stoletje kasneje falzificirani
obliki, vendar je pa del teksta te listine prevzet iz prvotne pristne
listine, saj ta pristni del vsebuje tudi pristna potrditev tega privilegija
iz leta 1028, ki nam je ohranjena; v pristnem delu listine od 1016 cesar
grofu Viljemu »*mercatum dedimus in suo predio ubicumque placuerit*
sibi ad habendum, atque theloneum in qualicumque loco sit mercatum
in comitatu suo, quod vocatur Friesahc, in proprium tradidimus ea
ratione, ut liberam inde habeat potestatem faciendi, quod velit, dandi

⁹⁵ Ad hoc statuimus... ut sepedictis ministerialibus ac comprovincialibus
Styrie homines ipsorum proprietatis vel in prediis eorum modo quolibet po-
sitos qui ad civitates vel villas forenses que erecte per omnem ipsam terram
fuerint et libertati dedite occasione huius libertatis confugerint, sine licentia
dominorum ad quos pertinent, propriis dominiis ipsorum restituantur, cum
rebus, occasionibus quibuslibet pretermisiss. Gradivo V, 318—19, št. 671 (ne
morem se strinjati s tolmačenjem »forenses villae« kot »tuje vasi«); Zah n,
UB II, 463, št. 354; Schwind-Dopsch, Ausgewählte Urkunden..., 79,
št. 36.

⁹⁶ H. Pirchegger, Gesch. d. Steierm. I, str. 380 (»das Zusammenströmen
der Hausierer bei Kirchweihfesten genügte wohl im 9. und 10. Jahrhundert«);
K. Zechner, n. o. m., str. 138—39 (pretirava njihov pomen); Fr. Zwitter,
Star. kranjska mesta..., str. 22 (opozorilo na vir o proščenjih na Dolenjskem
od 1265).

⁹⁷ S. Rietschel, Markt u. Stadt..., str. 7—30 osporava sejemski regal
v vzhodnofrankovski državi pred začetkom 10. stoletja, za poznejšo dobo ga
ne osporava nihče, če seveda izvajamo mala proščenja (prav tam, str. 30
do 31).

⁹⁸ Gradivo II, 347, št. 451; Jaksch, MC I, 47, št. 8.

⁹⁹ K. Zechner, n. o. m., str. 117—18.

vendendi commutandi vel sibi tenendi»; v listini 1028 se potrjuje ista pravica »in loco Friesacha vel in ceteris suis prediis in eodem comitatu iacentibus«, sicer se pa ta potrditev vsebinsko krije s pristnim delom prvotne listine, ki predstavlja najstarejši vir za začetke trgovanja v pozneje tako znamenitih Brežah.¹⁰⁰ V tretji podelitveni listini od 1060 kralj bambersškemu škofu »in villa que vocatur Villach... mercatum fieri statuimus reddentes et donantes id ipsum mercatum predicto eiusdem loci episcopo suisque successoribus perpetuo habendum atque possidendum et quicquid eis placuerit, ad usum ecclesiae inde faciendum ea videlicet ratione, ut idem mercatum liberum sit ducum comitum iudicum omniumque potestatum contradictione securum soli tantum Babenbergensi episcopo cum banno monetariis monetis theloneis omnibusque forensis iuris utensilibus subditum et proprium. Insuper hoc nostra regali auctoritate statuimus, ut omnes qui ad predictum mercatum causa forensis negotii conflunt, ibidem negociantes indeque redeuntes secura et certa pace fruuntur«.¹⁰¹

Kar se tiče virov, kjer se le omenja mercatum oziroma forum, se tu omejujem na dobo do tretjega desetletja 12. stoletja, ko se v Brežah prvič omenjajo cives (gl. zg. op. 85) oziroma v originalni listini od 1130 »forenses«.¹⁰² V tej dobi se pri Brežah v (po Jakschu) pristnem tekstu falzificirane listine od 1043 govori o »ecclesie quam apud forum suum Friesach iam construere ceperat«, v (po Jakschu) pristnem delu druge falzificirane listine od istega leta o »quicquid sibi proprietatis erat in toto tractu Frisach cum mercatu«.¹⁰³

Razen tega se v že omenjenem viru za 1090—1106 v Brežah omenja forum z desetimi hubami (gl. zg. op. 58). Velikovec se v že omenjenem viru za 1105—26 imenuje »forum Judeorum« (gl. zg. op. 60), v drugem viru za ista leta se pa imenuje kot kraj Volchimeratus.¹⁰⁴ Na Štajerskem daje vojvoda Henrik II. Koroški samostanu St. Lambrecht po pristni listini od 1103, kar se ponavlja še večkrat kasneje, »mercatum Judenpurch cum usu qui muta dicitur, theloneo et pretereuncium merce«.¹⁰⁵ V isto kategorijo spada pač tudi Ptuj, samo da se tam omenja le theloneum in bannum, ne pa mercatum ali forum (gl. zgoraj op. 13 in 15).

Nemška beseda »Markt« pomeni včasih sejem (n. pr. Jahrmarkt, Wochenmarkt), včasih trg kot naselje, ki je v srednjem veku naseljeno od istega meščanskega razreda kakor mesto in spada torej med meščanska naselja, včasih pa tudi čisto topografsko le del naselja (n. pr. Alter Markt v Ljubljani) ali je celo le izraz za trg (Platz), kjer se vrše sejmi. Beseda Marktrecht more pomeniti sejmsko pravo ali pa pravo

¹⁰⁰ 1016 Gradivo III, 25, št. 36; Jaksch, MC I, 52, št. 13; 1028 Gradivo III, 55, št. 84; Jaksch, MC I, 54, št. 15; Zahn, UB I, 54, št. 45.

¹⁰¹ Gradivo III, 127, št. 204; Jaksch, MC III, 135, št. 338.

¹⁰² Gradivo IV, 57, št. 99; Jaksch, MC I, 94, št. 58.

¹⁰³ Gradivo III, 85, št. 124; Jaksch, MC I, 56, št. 16; Gradivo III, 88, št. 126; Jaksch, MC I, 59, št. 17.

¹⁰⁴ Gradivo IV, 6, št. 11; Jaksch, MC III, 210, št. 521.

¹⁰⁵ Gradivo IV, 5, št. 8; Zahn, UB I, 111, št. 95; Jaksch, MC III, 208, št. 517.

trga kot meščanske naselbine. Kdor pregleduje literaturo o zgoraj navedenih virih, dobi vtis, kakor da so raziskovalci pod vtisom istega izraza za tako različne pojme in da tolmačijo zgoraj navedene termine z »Markt«, »Marktrecht«, kar naj bi že v začetku pomenilo meščansko naselbino. Kolikor pa vendar trdijo, da gre v začetku le za letne in tedenske sejme, vidijo kasnejši razvoj čisto juridično v tem, da so se sejmom pridružile še razne pravice, dokler ni bil končno dovršen razvoj v mesto. Tako trdi Werunsky, da na Koroškem že od 975 obstoje fora, t. j. naselbine trgovcev in obrtnikov, na drugem mestu pa, da so se sejmom pridružile pozneje posebne oblike zemljiške posesti, razvoj je pa dokončala ustanovitev posebnega sodnega okraja.¹⁰⁶ Po H. Pircheggerju se v Ptujju že od 977 vrše privilegirani letni sejmi in pa tedenski sejmi, pozneje nastanejo posebna trška sodišča (Marktgerichte), razvoj pa dokonča ustanovitev sodnega okraja.¹⁰⁷ A. Mellu so trgi nastali iz vasi (pri tem argumentira s tem, da imamo le za Bruck ob Muri pisan vir za novo ustanovitev, čemur bi bilo mogoče ugovarjati s tem, da imamo tudi le za Köflach pisan vir o povzdignjenju vasi v trg); s tem, da je vasi podeljen letni sejem, nastane forum; nadaljnji razvoj je tudi pri njem čisto juridičen (poseben sodni okraj, lastno sodstvo in posebno pravo), pri mestu pride zraven še obzidje.¹⁰⁸ A. Jakschu je mercatus in forum pri omenjenih koroških krajih enostavno Markt, brez komentarja.¹⁰⁹ K. Zechnerju in za njim H. Braumüllerju sta bistveni le dve pravici: pravica imeti sejme, ki obstoji od začetka, in pravica do izvzetega sodnega okraja, ki se uveljavi kasneje.¹¹⁰ In vendar gre pri vseh teh juridičnih novih pojavih (lasten sodnik, posebno sodišče in sodni okraj, posebne oblike zemljiške posesti in prava sploh) bolj za pravne posledice kakor za odločilna nova dejstva; kdor jim pripisuje odločilen pomen, sledi res po Sombartu onemu pruskemu principu, »dass erst Verordnung Leben macht«. Below ima brez dvoma prav, ko trdi, da tvori občina meščanov izhodišče mestnega ustavnega razvoja, da je mesto pojmovno in historično prej občina kakor sodni okraj.¹¹¹ Občina meščanov sponira pa seveda naselje meščanov in eksistenco meščanov samih. Dosedanja literatura o teh virih si pa ni jasno stavila odločilne dileme: ali gre tu pri mestih v virih le za sejme oziroma kraje, kjer se vrše sejmi, ali za naselja meščanov kot novega socialnega razreda.

V splošni literaturi o postanku srednjeveških mest je bilo seveda to vprašanje obravnavano, in sicer najbolj temeljito od S. Rietschla v njegovi knjigi Markt und Stadt in ihrem rechtlichen Verhältnis. Avtor priznava, da letni sejem sam ekonomsko ne zadostuje za ustanovitev mesta in da je šele tedenski in dnevni sejem pogoj za naselitev

¹⁰⁶ E. Werunsky, Österr. Reichs- u. Rechtsgeschichte, Wien 1894 sl., str. 44—47, 331.

¹⁰⁷ H. Pirchegger, Gesch. d. Steiermark I, 396 (2. izd., 435).

¹⁰⁸ A. Mell, n. m. o., str. 86—87, 211—12.

¹⁰⁹ A. Jaksch, Geschichte Kärntens I, str. 138, 166, 194.

¹¹⁰ K. Zechner, n. o. m., str. 141 in passim; H. Braumüller, n. o. m., str. 176, 178.

¹¹¹ G. v. Below, Die Entstehung der deutschen Stadtgemeinde, str. 3.

trgovcev.¹¹² To je ekonomsko povsem jasno, saj letni sejem ne more ustvariti pogojev za stalno eksistenco prebivalstva, ki si mora svoje agrarne potrebščine v veliki meri kupovati, in zato pač ni naključje, da so tudi v kasnejši dobi nekateri letni sejmi eksistirali tudi v podeželju, medtem ko so tedenski sejmi na eni strani bistven znak, na drugi strani pa izključni privilegij meščanskih naselbin.¹¹³ Avtor tudi lepo ugotavlja razliko med kraji s sejmi, ki niso trgi v pravnem smislu besede, in med trgi kot sedeži trgujočega prebivalstva; med temi trgi in med mesti pa razlika ni ostra, ona obstoji v glavnem v tem, da so mesta obzidana, vendar pa obstoje tudi obzidani trgi.¹¹⁴ On razlikuje tudi med sejmskim mirom, t. j. posebno zaščito za vse udeležence sejma tudi na potu, ki je personalni mir in velja seveda le za določen čas, in med mestnim mirom, ki je mir naselbine, lokalni mir; mestni mir se ni mogel razviti iz sejmskega miru, saj obstoji sejmski mir poleg njega še dalje za čas letnega sejma za vse udeležence, ki pridejo v mesto na sejem.¹¹⁵ Kar se tiče privilegijev, razlikuje med splošno formulo (*construendi mercatum*) in med specialnimi formulami, kjer se govori o *mercatum annuale*, *septimanale*, *quotidianum*; v 10. in 11. stoletju prevladuje splošna formula, avtor citira razpravo, kjer se navaja za Nemčijo teh stoletij 68 splošnih privilegijev, 3 za dnevne, 7 za tedenske in 10 za letne sejme, ter pripominja, da bi ostale od dotičnega avtorja prezrte listine tega razmerja ne spremenile; v 12. stoletju pa ti splošni privilegiji izginejo, na njihovo mesto stopijo ali podelitve letnih sejmov ali pa mestne ustanovitvene listine.¹¹⁶ Kar se tiče smisla splošne formule, mu nekako ne ugaja mnenje, da bi šlo le za pravico trgovanja, vendar priznava, da je bilo sejmskemu gospodu prepuščeno, da ustanovi trg ali pa organizira sejme, kakršne pač hoče.¹¹⁷ V splošnem ga pa zanima le *mercatum* in *forum* kot naselje trgovcev (*mercatores*, kar vsebuje tudi obrtnike) in tu navaja mnogo podatkov, kako take naselbine nastajajo poleg že obstoječih, imajo posebne tločrte, oblike zemljiške posesti, posebno pravo in posebne cerkve. V njegovi knjigi pogrešamo le izčrpnjših podatkov o izvoru teh *negociatores*, česar se dotakne le z nekaj stavki, in trškega prava, ki ga izvaja iz običajnega prava trgovcev, medtem ko mestni mir izvaja še iz grajskega miru;¹¹⁸ razen tega je pa iz njegove knjige vendar jasno, da *mercatum* in *forum* v vseh primerih ne more pomeniti meščanske naselbine.

Ce na tej podlagi analiziramo zgoraj citirane vire, vidimo, da gre pri privilegijih za splošne privilegije, ki prepuščajo prejemniku listine, da sam konkretizira njihovo vsebino, nas pa pušča v negotovosti, ali so se vršili sejmi ali pa je bila ustanovljena naselbina obrtnikov in trgovcev. Značilno je, da prevladuje izraz *mercatum* in da se le redko

¹¹² S. Rietschel, n. o. m., str. 42—45, 46—48.

¹¹³ Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta..., str. 22—23, 54.

¹¹⁴ S. Rietschel, n. o. m., str. 149, 150 sl.

¹¹⁵ S. Rietschel, n. o. m., str. 202—206, 216.

¹¹⁶ S. Rietschel, n. o. m., str. 42, 109.

¹¹⁷ N. o. m., str. 42—46, 109.

¹¹⁸ N. o. m., str. 140, 191—95, 216 sl.

pojavi izraz *forum*, medtem ko v latinskih virih kasnejše dobe *mercatum* skoraj izgine, *forum* pa postane glavni izraz za trg kot meščansko naselbino. Da *mercatum* v tem oziru ni nedvoumen izraz, je jasno; da pa tudi pri izrazu *forum* nismo sigurni, dokazuje *annuale forum* in *predicta villa* v cesarski listini za avstrijski Petronell od 1142, kjer *annuale forum* brez dvoma pomeni letni sejem.¹¹⁹ V zvezi z *mercatum* se redno pojavlja tržnina (*theloneum*), pri Liedingu in Beljaku tudi novc, pri Judenburgu tudi mitnina in že skladiščno pravo (dolžnost ponuditi blago ob prehodu na prodaj). Nekoliko izčrpnjša je le listina za Beljak, povzeta po tri leta starejši listini za Harsbruck pri Nürnbergu.¹²⁰ Tu se pojavlja tudi *bannum*, kar ne pomeni le sejemskega ali tržnega sodstva, ampak tudi pravico do globe 60 šilingov za kršitev sejemske ali tržne pravice.¹²¹ Ius forense more pomeniti tako sejemsko pravico kakor tudi pravico trške naselbine.¹²² Zadnji citirani stavek privilegija za Beljak predstavlja izrazito določbo sejemskega miru, ki velja za vse, ki prihajajo na sejem, se nahajajo tam in se vračajo, tako da izraz *forense negocium* brez dvoma pomeni trgovanje na sejmu. Značilno je, da dobi bamberski škof pozneje za Beljak 1225 posebno cesarsko listino, kjer se še posebej podeljuje letni sejem (*nundinae*) na dan sv. Jakoba.¹²³ Ta primer preseneča, vendar ima analogije drugod.¹²⁴ V splošnem gre tu seveda povsod razen pri ponesrečeni ustanovitvi Liedinga za kraje, ki so bili kasneje pomembne meščanske naselbine; v njih so se morda tudi v tem času ne le vršili sejmi, ampak tudi že živeli stalni prebivalci, ki so živeli od obrti in trgovine; viri dopuščajo tudi to možnost, privilegiji s svojo splošno formulo so to pravno omogočili, a dokazati je to mogoče šele za dobo, ko se v virih že pojavijo meščani kot nov socialni razred.

Kakor drugod se seveda tudi v naših mestnih privilegijih razlikuje med mestnim mirom in med sejemskim mirom, ki velja za vse obiskovalce letnega sejma brez razlike socialne pripadnosti in kraja bivališča, a seveda le za čas sejma oziroma še določen čas pred njim in po njem.¹²⁵ Sejemsko sodstvo spada seveda v kompetenco mestnega sodnika. Posebnost v tem oziru predstavlja pa ptujsko mestno pravo, ki je bilo sicer zapisano šele leta 1376, vendar pa kot pravno napotilo o pravu, ki je veljalo v Ptujju še v času nadškofa Konrada (1291—1312) in Henrika.¹²⁶ Med določbe tega prava, ki zanje ni ohranjena nikaka listina

¹¹⁹ Luschin-Ebengreuth, *Österr. Reichsgesch.* I², str. 346.

¹²⁰ A. Jaksch, *Gesch. Kärntens* I, str. 194.

¹²¹ S. Rietschel, n. o. m., str. 157, 197—98.

¹²² S. Rietschel, n. o. m., str. 174 sl.

¹²³ Gradio V, 213, št. 423; Jaksch, *MC* IV/1, 150, št. 1892.

¹²⁴ S. Rietschel, n. o. m., str. 48.

¹²⁵ Fr. Zwitter, *Starejša kranjska mesta...*, str. 22.

¹²⁶ F. Bischoff, *Das Pettau Stadtrecht vom Jahre 1376, Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Classe*, CXIII. Bd., 1. Heft, Jg. 1886. Wien 1887, str. 695—744.

iz prejšnjega časa, ki bi se nanj opirale,¹²⁷ spadajo tudi določbe o tem, da se meščana v času letnega sejma (*freiung*) toži pred posebnim »*freiung richter*«, ki posluje vsak večer, zadnji dan sejma pa tudi večkrat (čl. 180). Ta sodnik predaja tudi hiše v mestu, polja v mestnem pomirju in stojnice na sejmišču, ki bi se prodale na sejmu, ne pa deželski sodnik (čl. 183) in seveda tudi ne mestni sodnik, ki ima sicer to kompetenco (čl. 71). Določa se, kaj se meščanu v času sejma ne sme odvzeti, pač zato, ker je zanj tedaj pristojno drugo sodišče (čl. 182). Ta sodnik sodi meščanom, njihovim hlapcem in deklam po mestnem pravu, tako kakor mestni sodnik sicer (čl. 179), očitvidno tudi ob njihovem sodelovanju (čl. 181, tudi čl. 169). Tu gre pač za zelo staro uredbo (člen 169 trdi pač le, da so meščani od nekdanj sodelovali pri tem sodišču, kar se je ugotovilo v času »*Petreins des Kelner gewalt*«, ne pa da je to sodišče šele tedaj nastalo), ki je pa ni opazil niti izdajatelj ptujskega mestnega prava Bischoff niti H. Pirchegger, ki je pisal o njem;¹²⁸ le K. Zechner jo omenja mimogrede in domneva iz višje globe v času letnega sejma v Velikovcu, da je bil tudi tam poseben sejmski sodnik.¹²⁹ V Nemčiji izvaja sodstvo na letnem sejmu predstavnik mestnega sodstva, medtem ko obstaja v Franciji često od mestnega sodišča povsem ločeno sejmsko sodišče.¹³⁰ Nastane vprašanje, zakaj prav v Ptujju mestni sodnik ne izvaja tudi sejmskega sodstva. Če pomislimo na to, da se pri Ptujju že v 10. stoletju omenja *theloneum* (pač tržnina) in *bannum* (pač tudi sejmsko sodstvo in globe za kršitev sejmskega miru), se nam vsiljuje domneva, da je sejmski sodnik v Ptujju ostanek iz časa, ko še ni bilo meščanske naselbine. Ptuj bi torej pred ustanovitvijo meščanske naselbine kot *civitas* ne imel nikakega posebnega pravnega položaja, pač pa bi bil kraj privilegiranih letnih sejmov in zato tudi posebnega sejmskega sodstva v času, ko so se vršili ti sejmji.

Vsi doslej obravnavani činitelji predstavljajo kvečjemu oporišča za nastanek meščanskih naselij, ne pa njihove prvotne oblike. V zvezi s tem je labilna tudi terminologija v virih. Besedi *civitas* in *urbs* imata prvotno drugačen pomen in ga spremenita šele v času, ko so mesta že razvita; na drugi strani ni vedno nedvoumen niti izraz *villa*; celo pri izrazih *mercatum* in *forum*, kjer je zveza z meščanskimi naselbinami brez dvoma najbolj tesna, si nismo vedno na jasnem o njihovem smislu. Do gotovosti pridemo šele, ko moremo kombinirati te termine s podatki o meščanih, o eksistenci novega socialnega razreda, ki postane nosilec menjalnega gospodarstva.

¹²⁷ F. Bischoff, n. o. m., str. 705—06.

¹²⁸ H. Pirchegger, *Geschichte der Stadt u. Herrschaft Pettau...*, II, n. o. m., str. 32.

¹²⁹ K. Zechner, n. o. m., str. 178.

¹³⁰ S. Rietschel, n. o. m., str. 206.

ZUR VORGESCHICHTE DER STÄDTE UND DES BÜRGERTUMS AUF ALTKARANTANISCHEM BODEN

(Zusammenfassung)

Der Verfasser stellt sich in dieser Abhandlung zur Aufgabe, im Lichte der allgemeinen Theorien über die Entstehung der mittelalterlichen Städte und des Bürgertums einige Fragen aus der Vorgeschichte der Städte zu lösen, während er in einer zweiten Abhandlung das erste Auftreten des Bürgertums und der bürgerlichen Siedlungen zu studieren beabsichtigt. Geographisch behandelt er das altkarantanische Gebiet, das heisst etwa die späteren Länder Kärnten, Steiermark, Krain, Görz unter Ausschluss der Städte an der Küste der Adria, wo eine teilweise Kontinuität mit der Antike besteht; diese Länder sind auch nach dem Aufhören des Herzogtums Karantani enge miteinander verbunden und die reicheren Quellen für einige Länder (z. B. Kärnten) helfen bei der Erklärung der spärlichen Quellen für die anderen.

Aus der umfangreichen Problematik der Kontinuität mit der Römerzeit (Kontinuität der Strassenzüge, des Siedlungsgebietes, in einigen Fällen teilw. Kontinuität der Siedlungen) behandelt der Verfasser ausführlicher nur die Bedeutung des Ausdrucks *civitas* in den Quellen bis ins 12. Jahrhundert und kommt zu dem Ergebnis, dass dieser Ausdruck entweder die Ruinen einer Römerstadt oder eine mittelalterliche Burg bedeutet; auch Ptuj (seit dem 9. Jahrhundert als *civitas* bezeichnet) ist bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts nicht ummauert und man kann (wie z. B. H. Pirchegger) bis zur Gründung der bürgerlichen Siedlung von keiner rechtlichen Sonderstellung dieser *civitas* sprechen.

Auch *urbs* bedeutet bis zur Aufkommen der bürgerlichen Siedlung, in einigen Fällen sogar noch später, die Burg, wogegen der selten aufkommende Ausdruck *burgum* oder *burgus* mit *forum* (Marktsiedlung) gleichzusetzen ist; *burgensis* wird auf diesem Gebiet immer für »Bürger« und nicht etwa für »Burgmann« (wie Hasenöhl und A. Mell) gebraucht. Sowohl die Burg und die bürgerliche Siedlung, als auch ihre Einwohner unterscheiden sich überall und auch auf dem behandelten Gebiet wirtschaftlich und rechtlich scharf untereinander: die Burg gehört nirgends in die Kompetenz der städtischen Autonomie, das Übertreten Adelliger in die Bürgerschaft kommt nur ganz vereinzelt vor, die Erbbürger kommen nur in einigen Städten vor, zählen nur einige Familien und sich sicher wenigstens teilweise ein Produkt der inneren Differenzierung des Bürgertums und nicht adeliger Herkunft. Fronhöfe kommen in den Quellen nur bei einigen Städten vor, meistens in Kärnten, und sogar hier können wir in der Mehrzahl der Fälle (durch Lokalisierung und durch Analyse der Quellen) feststellen, dass sich der Fronhof und die bürgerliche Siedlung klar von einander unterscheiden.

Was das *Verhältnis der Dörfer zum Märkte bzw. Stadt* anbelangt, so behauptet die Grundrissforschung, dass sich die Pläne der meisten Städte und Märkte wesentlich von denen der Dörfer unterscheiden, dass sie durch systematische Anlage um den Marktplatz auf die Neugründungen hinweisen und dass nur weniger bedeutende Märkte durch Erhebung eines Dorfes zum Markt entstanden sind. Die Analyse der geschriebenen Quellen zeigt, dass in vielen Fällen die bürgerliche Siedlung neben der ursprünglichen und nicht aus ihr entstanden ist; daneben kommen bei kleineren Märkten Erhebungen aus Dörfern auch vor (der älteste Fall Köflach 1170); bei den »Umsiedlungen« muss man unterscheiden, ob die ältere Siedlung eine bürgerliche Siedlung oder ein Dorf mit einen Jahrmarkte ist, ob sie aufgelassen wird oder die neue

Siedlung neben ihr entsteht, wobei vielleicht nur der Jahrmarkt »umsiedelt«; schliesslich bedeutet das Wort *villa* in den Quellen nicht notwendig ein Dorf, sondern in einigen Fällen ganz sicher einen offenen Markt mit bürgerlicher Bevölkerung (Friesach, Maribor, *villa forensis* in zwei steirischen Quellen).

Die drei Marktverleihungsprivilegien in Kärnten aus dem 10. und 11. Jahrhundert und andere Quellen, die vom *mercatum* oder *forum* sprechen, wurden entweder so interpretiert, dass es sich schon im Anfang um bürgerliche Siedlungen handelt, oder man behauptete, dass im Anfange nur Jahr- und Wochenmärkte stattfinden, während später noch verschiedene Rechte (bes. Ausbildung des Gerichtsbezirkes) hinzutreten, um die Ausbildung einer Stadt zu vollenden. Die Frage muss aber anders gestellt werden: handelt es sich nur um eine Ortschaft mit privilegierten Märkten, oder um eine Siedlung des Bürgertums als einer neuen sozialen Klasse? In dem zweiten Falle bedeuten dann juristische Neuerscheinungen (bes. Gerichtsbezirk, Richter, Gericht, Recht, Formen des Grundbesitzes) nur Konsequenzen dieser entscheidenden neuen Tatsache und sogar der Unterschied zwischen der bürgerlichen Marktsiedlung und der Stadt ist dann nicht mehr von wesentlicher Bedeutung. Sowohl die sog. allgemeine Formel der Privilegien wie auch die Zweideutigkeit der Ausdrücke *mercatum* und sogar *forum* lassen beide Interpretationen zu. Interessant ist in diesem Zusammenhange das Stadtrecht von Ptuj (ein Weistum aus der Zeit um 1300, aufgeschrieben 1376), wo neben dem Stadtrichter ein Freungrichter für die Zeit des Jahrmarktes vorkommt, was wohl in Frankreich, aber nirgends in Deutschland seine Analogie findet und auf eine Zeit hinzuweisen scheint, wo es in dieser Stadt wohl schon privilegierte Jahrmärkte, aber noch keine bürgerliche Siedlung gegeben hat. Erst die Erwähnung von Bürgern in den Quellen (zuerst *cives* und *forenses* von Friesach in dem 3. Dezennium des 12. Jahrhunderts) erlaubt uns, mit Sicherheit von der Existenz der neuen bürgerlichen Klasse und ihrer Siedlungen zu sprechen.